किसान विद्या प्रसारक संस्थेचे
किसान कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
KISAN ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE
PAROLA - 425 111 (Dist. Jalogaon) M.S.
Office : (02597) 292441 Principal : Phone & Fax (02597) 293688
Website : www.kisanacscollegeparola.co.in
Email : pricipalkc@rediffmail.com
Dr. Y. V. Patil (M.Sc., M.Phil., Ph.D.)
Principal

Outward No. : /202 -202 Date : / /202

Index
Books/Books Chapter and Conference Proceeding 2019-20

Sr. No	Title of paper	Book/Book Chapter/Proceeding	Name of Author	Name Publisher
41	Basic Analytical Chemistry(Skill Enhancement Course), CH-304, Semester III, Paper IV S. Y. B. Sc.	Book Chapter	Dr. G. H. Sonawane	Prashant Publication
42	Advanced Analytical Chemistry (Skill Enhancement Course), CH-404 S. Y. B. Sc.	Book Chapter	Dr. G. H. Sonawane	Prashant Publication
43	Textbook of Food and Nutrition	Book Chapter	Dr. N. H. Desale	Harshwardhan Publication
44	Textbook of Genetics	Book Chapter	Dr. N. H. Desale	Harshwardhan Publication
45	Annabhau sathe yanchya sahityache sandharbh	Conference Proceeding	Dr. P. J. Aujekar	One day interdisciplinary national conference
46	Mobile Technology Using in Library Services	Conference Proceeding	Dr. C.R. Satpute	Research Journey
47	Ek Trasadanubhav - Samaj Ka	Conference Proceeding	Mr. A. B. Ahire	Research Journey
48	Dalit Utpidan	Conference Proceeding	Mr. A. B. Ahire	Research Journey
49	Marathi aur Hindi sant kavya ki vartman prasangikta	Book Chapter	Dr. S. P. Chaudhari	Sammelan Patrika
50	Mahatama Gandhi ani Rashtravad	Conference Proceeding	Mr. S. B Patil	Research Journey
51	Mahatma Gandhi Mao- Tse Tung yanchya rajkiya vichranche Tulnamtmak Adyayan	Conference Proceeding	Mr. R. S. Mali	Research Journey
52	Gram Vikasat Gandhijinche Yogdan	Conference Proceeding	Dr. B. T. Patil	Research Journey
53	Nagpurkar Bhoslyanchay Rajyatil Brahmnanche Yogdan	Conference Proceeding	Dr. B. T. Patil	Review of Research

Commerce & Science College PAROLA Dist.Jalgaon 425111 KVPS Kisan Arts,

Dr. Y. V. Patil
Principal
KVPS Kisan Arts, Commerce & Scienc
College,Parola Dist.Jalgaon 425111

2019-20

15

S.Y.B.Sc. ▪ CH - 304

KAVAYITRI BAHINABAI CHAUDHARI
NORTH MAHARASHTRA UNIVERSITY

SEM - III | CBCS PATTERN

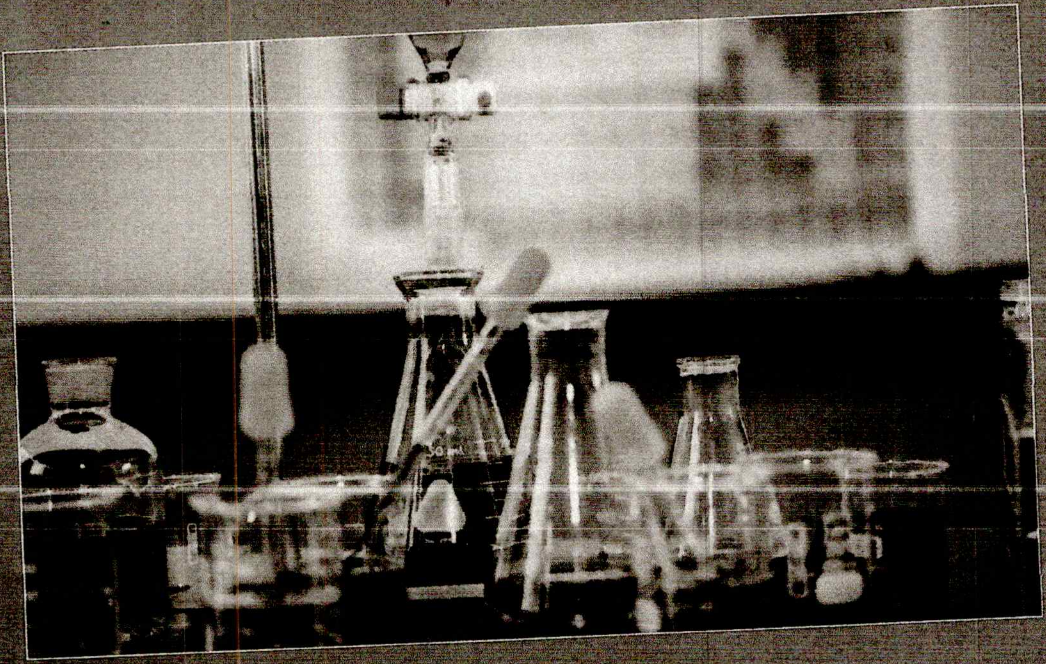

BASIC ANALYTICAL CHEMISTRY

(SKILL ENHANCEMENT COURSE)

M. T. Chaudhari | Dr. H. A. Mahajan
Prof. (Dr) A. M. Nemade | Dr. G. H. Sonawane

Prashant

CHEMISTRY

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon
KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College PAROLA Dist. Jalgaon 425111

15

As per U.G.C. Guidelines and also on the basis of revised syllabus of **Kavayitri Bahinabai Chaudhari North Maharashtra University** with effect from June, 2019, Also useful for all Universities.

BASIC ANALYTICAL CHEMISTRY

(Skill Enhancement Course)

S.Y.B.Sc. (CBCS) | CH-304 | Sem III

- AUTHORS -

M. T. CHAUDHARI
Dept. of Chemistry,
GDM Arts, KRN Commerce, and
MD Science College, Jamner

DR. H. A. MAHAJAN
Dept. of Chemistry
Smt GG Khadse College,
Muktainagar.

PROF. (DR) A. M. NEMADE
Professor & Head, Dept. of Chemistry
Dr AGD Bendale Mahila College,
Jalgaon.

DR. G. H. SONAWANE
Dept. of Chemistry
Kisan College,
Parola.

WITH BEST COMPLEMENTS
FROM
AUTHORS AND PUBLISHERS

Prashant
Publications

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College PAROLA Dist. Jalgaon 425111

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

Prashant Publications

© Reserved

BASIC ANALYTICAL CHEMISTRY

S.Y.B.Sc. (CBCS) | CH-304 | Sem III

Publisher and Printer
Prashant Publications
3, Pratap Nagar, Shri Sant Dnyaneshwar Mandir Road,
Near Nutan Maratha College, Jalgaon 425001.

. Phone . Website . E-mail
(0257) 2235520, 2232800
www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

. First Edition . ISBN . Type Setting
July. 2019
978-93-88769-89-1
Prashant Publication

Price : ₹ 40/-

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying (xerox copy), recording or otherwise, without the prior permission.

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College PAROLA Dist.Jalgaon 425111

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

2019-20 - ...

CBCS PATTERN

18

KAVAYITRI BAHINABAI CHAUDHARI NORTH MAHARASHTRA UNIVERSITY, JALGAON

S.Y.B.Sc. | CH 404 | SEM IV

ADVANCED ANALYTICAL CHEMISTRY

(Skill Enhancement Course)

M. T. Chaudhari | Dr. H. A. Mahajan
Prof. (Dr) A. M. Nemade | Dr. G. H. Sonawane

Prashant

CHEMISTRY

Kisan Arts, Commerce ...
College, Parola Dist. Jalgaon
College • KVPS Ki...

18

As per U.G.C. Guidelines and also on the basis of revised syllabus of **Kavayitri Bahinabai Chaudhari North Maharashtra University** with effect from June, 2019, Also useful for all Universities.

ADVANCED ANALYTICAL CHEMISTRY

(Skill Enhancement Course)

S.Y.B.Sc. (CBCS) | CH-404 | Sem IV

- AUTHORS -

M. T. CHAUDHARI
Dept. of Chemistry,
GDM Arts, KRN Commerce, and
MD Science College, Jamner

DR. H. A. MAHAJAN
Dept. of Chemistry
Smt GG Khadse College,
Muktainagar.

PROF. (DR) A. M. NEMADE
Professor & Head, Dept. of Chemistry
Dr AGD Bendale Mahila College,
Jalgaon.

DR. G. H. SONAWANE
Dept. of Chemistry
Kisan College,
Parola.

WITH BEST COMPLEMENTS
FROM
AUTHORS AND PUBLISHER

Prashant
Prashant Publications

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College
PAROLA
Dist.Jalgaon
425111

Prashant Publications

© Reserved

ADVANCED ANALYTICAL CHEMISTRY

S.Y.B.Sc. (CBCS) | CH-404 | Sem IV

Publisher and Printer
Prashant Publications
3, Pratap Nagar, Shri Sant Dnyaneshwar Mandir Road,
Near Nutan Maratha College, Jalgaon 425001.

. Phone . Website . E-mail
(0257) 2235520, 2232800
www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

. First Edition . ISBN . Type Setting
November, 2019
978-93-89492-62-0
Prashant Publication

Price : ₹ 40/-

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying (xerox copy), recording or otherwise, without the prior permission.

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Arts, Commerce & Science
Parola Dist. Jalgaon

K.V.P.S. Kisan Arts, Commerce & Science College
PAROLA Dist.Jalgaon 425111

2019-20- (3)

A TEXT BOOK OF FOOD AND NUTRITION

Dr. D. V. Ahirrao
M. Sc. Ph. D.
Associate Professor, PG Department of Zoology,
S. S. V. P. S's.
L. K. Dr. P. R. Ghogrey Science College, Dhule.

Dr. N. H. Desale
M. Sc. Ph. D.
Department of Zoology,
KVPS's Arts, Commerce and Science College, Parola, Dist. Jalgaon

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vaidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College PAROLA Dist. Jalgaon 425111

Principal
KVPS's Kisan Arts, Comm.& Science
College, Parola, Dist.Jalgaon

A TEXT BOOK OF
FOOD AND NUTRITION

© Dr. D. V. Ahirrao, Dr. N. H. Desale

❖ **Publisher :**
Harshwardhan Publication Pvt. Ltd.
Limbaganesh, Dist. Beed (Maharashtra)
Pin-431126, vidyawarta@gmail.com

❖ **Printed by :**
Harshwardhan Publication Pvt. Ltd.
Limbaganesh, Dist. Beed, Pin-431126

❖ **Page design & Cover :**
Shaikh Jahurodden

❖ **Edition:** August 2019

ISBN 978-93-89003-46-8

❖ **Price : 299/ -**

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College
PAROLA
Dist. Jalgaon
425111

2019-20 (3)

A TEXT BOOK OF GENETICS

Dr. D. V. Ahirrao

M. Sc. Ph. D.
Associate Professor,
PG Department of Zoology,
S. S. V. P. S's.
L. K. Dr. P. R. Ghogrey
Science College, Dhule.

Dr. N. H. Desale

M. Sc. Ph. D.
Department of Zoology,
KVPS's Arts, Commerce and Science
College, Parola, Dist. Jalgaon

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vaidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

Principal
KVPS's Kisan Arts, Comm.& Science
College, Parola, Dist Jalgaon

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College
PAROLA
Dist. Jalgaon
425111

A TEXT BOOK OF GENETICS

©Dr. D. V. Ahirrao, Dr. N. H. Desale

❖ Publisher :

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

Limbaganesh, Dist. Beed (Maharashtra)

Pin-431126, vidyawarta@gmail.com

❖ Printed by :

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

Limbaganesh, Dist. Beed, Pin-431126

❖ Page design & Cover :

Shaikh Jahurodden

❖ Edition: August 2019

ISBN 978-93-89003-47-5

❖ Price : 299/ -

Principal

Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College
PAROLA
Dist.Jalgaon
425111

19-20

65

Rajiv Gandhi Mahavidyalaya, Mudkhed & SRTM University jointly Organized

One day Interdisciplinary National Conference on

साहित्यरत्न अण्णा भाऊ साठे

व्यक्तित्व, साहित्य आणि तत्वज्ञान

1st October, 2019

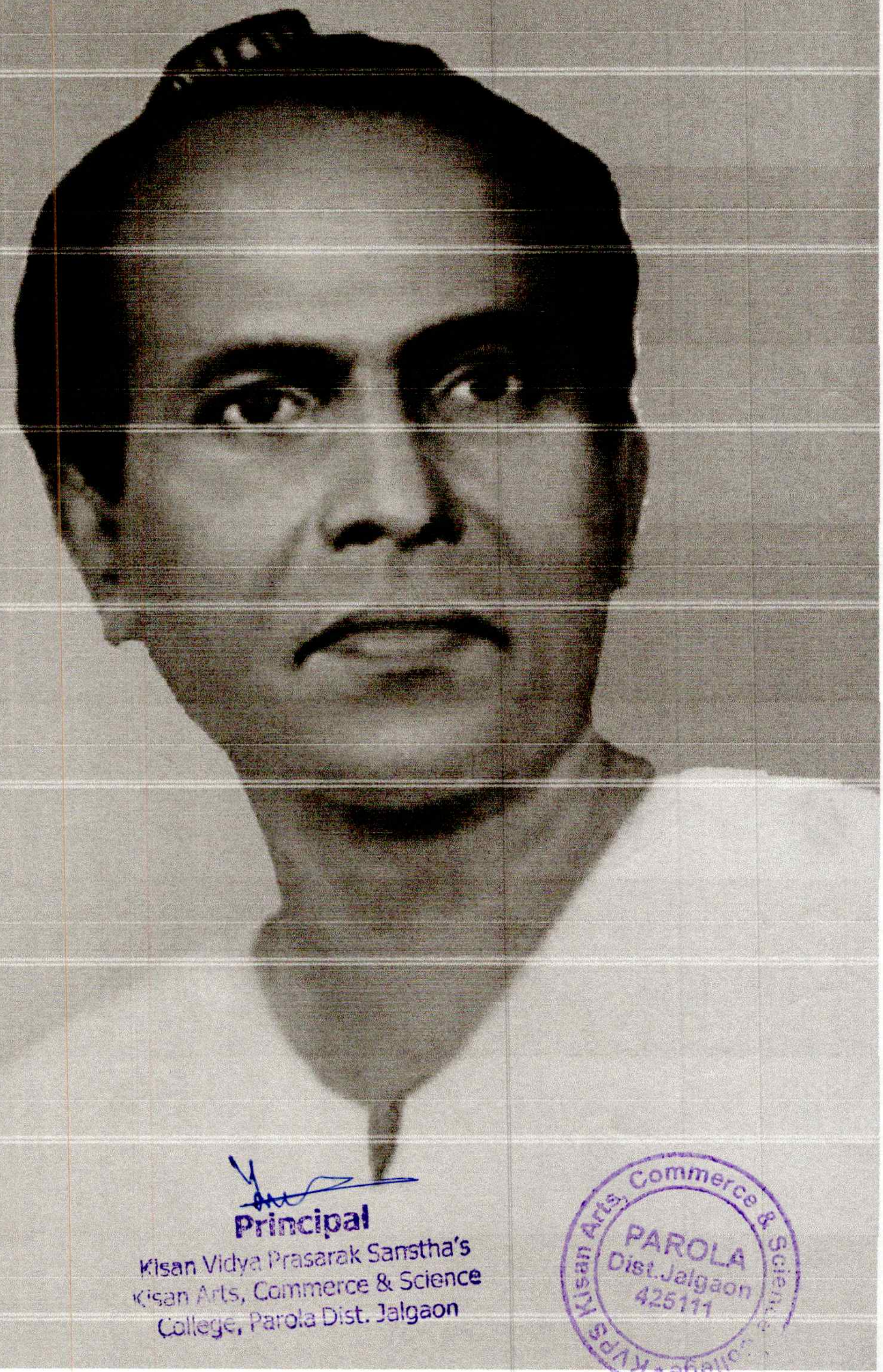

Organized By:
Department of Marathi
Shri Sharda Bhavan Education Society's
Rajiv Gandhi Mahavidyalaya,
Mudkhed, Dist. Nanded-
Maharashtra -India

Edited by
Dr Ramesh Kadam
Dr Madhav G. Baswante
Mr Sandeep Korde

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College
PAROLA
Dist.Jalgaon
425111

Scanned by CamScanner

४८.	अण्णा भाऊ साठे यांचे पोवाडे- डॉ.शैलश पांडुरंग कांबळे	१४१
४९.	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील समाजभान-हत्तिअंबीरे प्रदीपकुमार मारोती	१४६
५०.	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील व्यक्तिरेखा-श्री वृंदावन निवृत्ती नामवाडे	१४९
५१.	अण्णा भाऊ साठे यांचे साहित्यलेखन विषयक विचार-प्रा. अरुण डी. मोरे	१५२
५२.	अण्णा भाऊ साठे यांचे कादंबरी विश्व-बनकर माणिक नामदेव	१५४
५३.	प्रबोधक साहित्यिक : अण्णा भाऊ साठे-डाखोरे ज्ञानेश्वर काशिनाथराव	१५८
५४.	'माझा रशियाचा प्रवास' या प्रवासवर्णनाचा शैली वैज्ञानिक अभ्यास-प्रा.गायकवाड देविदास बाबुराव	१६१
५५.	अण्णा भाऊ साठे यांचे साहित्य : एक अभ्यास-डॉ.पंढरी डोईफोडे	१६४
५६.	अण्णा भाऊ साठे यांच्या कादबरीतील स्त्री प्रतिमा-प्रा. कैलास तातेराव गवळी	१६६
५७.	अण्णा भाऊ साठे : जातपितृसत्तेला सुरूंग लावणारी वैजयंता कादंबरी-आरती केशवराव गायकवाड	१६९
५८.	अण्णा भाऊ साठे यांच्या कादंबरीतील नायक- प्रा.डॉ.नरसिंग कदम	१७२
५९.	अण्णा भाऊ साठे यांचे कथाविश्व-प्रा.डॉ. किरण प्रभाकर वाघमारे	१७५
६०.	अण्णा भाऊ साठे यांचे कादंबरी विश्व-प्रा. कृष्णा सुदाम इंगळे	१८०
६१.	अण्णा भाऊंची शाहिरी कविता - पोवाडे-प्रा. नवनाथ निवृत्ती बेडे	१८३
६२.	अण्णा भाऊ साठे यांच्या कथात्म साहित्यातील वंचितांचे जीवन- डॉ. संजय प्रकाश बालाघाटे	१८६
६३.	अण्णा भाऊ साठे यांच्या वाङ्मयातील स्त्री प्रतिमा - हर्षवर्धन सं. कोल्हापूरे	१८९
६४.	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्याचे संदर्भ - डॉ. प्रदीप औजेकर	१९२
६५.	अण्णा भाऊंची 'माझी मैना गावावर राहिली' - प्रा. डॉ. संभाजी बाबाराव सावंत	१९५
६६.	अण्णा भाऊ साठे यांचे आर्थिक व सामाजिक विचार - प्रा. डॉ. हरिहर शिवदास मोहोकार	१९७
६७.	आण्णा भाऊ साठे यांचे सामाजिक, राजकीय व आर्थिक विचार - प्रा. सदाशिव राजाराम भुयारे	१९९
६८.	क्रांतिकारी साहित्यिक - अण्णा भाऊ साठे - डॉ. लहू दिगंबर वाघमारे	२०४
६९.	शाहिरांचा शिरोमणी : अण्णाभाऊ - प्रा.दत्ता म.बडुरे	२०९
७०.	'फकिरा'तील व्यक्तिरेखांचे स्वरुप - प्रा.डॉ.संजय हापगुंडे	२११
७१.	साहित्यकलेतील उत्तुंग मनोरा : अण्णा भाऊ साठे - प्रा. डॉ. गोविंद शंकरराव रामदिनेवार	२१५
७२.	अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातील परिवर्तनवाद - प्रा.डॉ. एन.के. वाघमारे	२१९
७३.	अण्णा भाऊ साठे यांचे प्रवासवर्णन - प्रा.डॉ.जगदाळे किरण आगतराव	२२१

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon
KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College
PAROLA
Dist.Jalgaon
425111

ISBN : 978-81-922248-7-9

Scanned by CamScanner

अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्याचे संदर्भ

डॉ. प्रदीप औजेकर
किसान महाविद्यालय, पारोळा
जि. जळगाव
भ्र. ७०६६५४६९६९
Email: pradip_aujekar@rediffmail.com

अण्णा भाऊ साठे हे मराठीत विविधांगी व सर्वस्पर्शी साहित्य निर्माण करणारे लेखक होत. अण्णा भाऊंनी साहित्याच्या निर्मितीत कोणताही दृष्टिकोण बाळगला नाही. की, कोणत्या एका विशिष्ट दृष्टिकोणाचे समर्थन केले नाही. अण्णा भाऊ साठेंनी कथा, कादंबरी, प्रवासवर्णन, पोवाडे या सारख्या साहित्य प्रकाराचे लेखन केले. त्यामुळे त्यांना एका विशिष्ट पठडितला लेखकही म्हणता येत नाही. तसेच अण्णा भाऊ साठेंना कोणत्या साहित्य प्रवाहाशी सुद्धा बांधता येत नाही. अण्णा भाऊ साठेंनी विपुल साहित्य निर्माण केले. अनेक चळवळीमध्ये त्यांनी सक्रीय सहभाग घेतला. त्यामुळे त्यांच्या साहित्याच्या निर्मितीमध्ये तोच तो पणा येत नाही. अण्णा भाऊ साठेंचे साहित्य हे जीवन साहित्य आहे. त्यांना जीवनात जे जे अनुभव आले, ज्या ज्या जीवन जाणीवा त्यांच्या वाट्याला आल्या, जी जी माणसं त्यांना भेटली हे सर्व त्यांच्या साहित्याचे भाग झाले. शोषलेली, भोगलेली, नागावलेली माणसे त्यांच्या साहित्यात वावरतांना दिसतात. ही साहित्यात संदर्भ घेऊन येणारी माणसे जीवनाच्या संदर्भात अण्णा भाऊ साठेंना वेळोवेळी भेटलेली होती. त्यामुळे अण्णा भाऊ साठे यांचे साहित्य कल्पनेच्या वारुवर उडणारे नसून ते जीवंत साहित्य होय.

अण्णा भाऊ साठे यांच्या जीवन प्रवासातील साहित्य संदर्भ:

अण्णा भाऊ साठे यांचा जन्म वाटेगाव (जि. सांगली) सारख्या लहानशा गावात झाला. जातीने मातंग असल्याने जीवनाभुवाचे चटके त्यांना या जातीत जन्माला आल्यामुळेच मिळाले. मातंग समाज हा जातीव्यवस्थेनुसार शुद्र मानला गेला होता. इंग्रजांच्या आगमनानंतर १९२५मध्ये वसाहतीचा कायदा पास झाला त्यात या जातीला गुन्हेगारी जमात म्हणून अधोरेखित केले गेले होते. त्यामुळे गुन्हा कोणताही घडो मातंग वस्तीत येऊन धरपकड ही निश्चित होती. म्हणून अटक टाळण्यासाठी रातोरात कित्येक किलोमिटर पायी चालत पलायन केले जायचे. अशाचवेळी फकीराचा नायक त्यांना भेटला. फकीरा हा अण्णा भाऊ साठे यांचा मामा होता. आपल्या लोकांच्या भूकेसाठी लढणारा लढवय्या होता. फकीरामधून नायक म्हणून अण्णा भाऊंनी त्याला समोर आणले. 'फकिरा राणोजी मांग' यांची जीवनकथा ही भारतीय रॉबिनहुडची कथा सारखी त्यांना वाचकाच्या भेटीला येते. त्यांच्या कादंबऱ्यांमधून येणारी साहसी पात्रे हे त्यांच्या जीवनाची भाग होती. क्रांतीसींह नाना पाटीय यांचे जत्रेत ऐकलेले भाषण व त्यानंतर देशासाठी लढण्यास ते तयार झाले. क्रांतीसींहाचा मार्ग हा क्रांतीकारकाचा त्यामुळे त्यांना अण्णा भाऊंना भूमिगत व्हावे लागले. वारणेचा वाघ, मास्तर , अग्निदिव्य सारख्या कादंबरीतील नायक हे अण्णा भाऊंना खुणावतात. आणि न कळतच ते त्यांच्या कादंबरीत नायक म्हणून अवतरतात. हे पात्र संघर्ष, निडरता, वीरत्वाचे संदर्भाने अण्णा भाऊंच्या साहित्यात डोकावतात.

भाऊ साठेनी अण्णांच्या स्वातंत्र्याच्या ध्यासाला बळ मिळू नये आणि त्यामधून काही अनर्थ घडू नये म्हणून ते मुंबईला आले. वाटेगाव ते मुंबई हा प्रवास अत्यंत कष्टप्रद होता. हर प्रकारच्या माणसांनी त्यांचे मानसिक शोषण केले होते. रेल्वेमधील कोळसा पुरविणाऱ्या कॉन्ट्रॅक्टरने त्यांना मजूरासारखे राबवून घेतले, तर जॉन आणि मेरी या ख्रिस्ती मिशनऱ्यांच्या तावडीत सापडले. हॉटेलमध्ये वेटर, हमाल, बुटपॉलिश, सिनेमा थिएटरमध्ये डोअरकीपर, खाण कामगार, पाईप फिटर असे अनेक कामे त्यांनी केली. या कामामधून वर्णभेदविषयक त्यांना अनेक अनुभव आले. *खुळंपाडी, बंडवाला, रामोशी, कोंबडीचोर, बरबाद्या कंजारी, स्मशानातील सोने, सावळा मांग* यासारख्या

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon
PAROLA Jalgaon 425111
Scanned by CamScanner

19-20 (BC) 45

Impact Factor – 6.261 Special Issue - 103 Jan. 2019 ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

UGC Approved Listed Journal

Multidisciplinary International E-research Journal

Web Based Library and Information Services in Academic Libraries

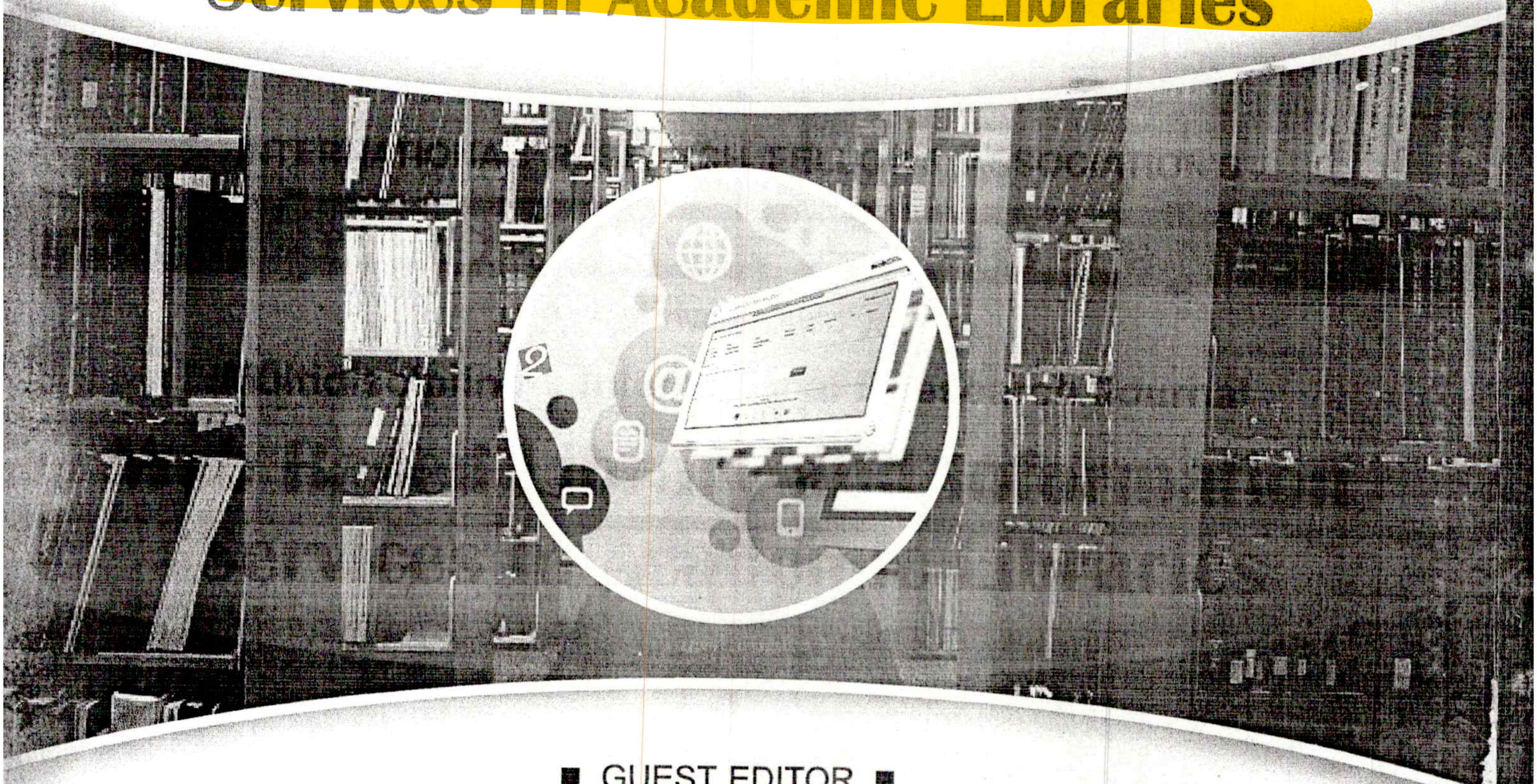

■ GUEST EDITOR ■

Dr. B. R. Chaudhari

■ EXECUTIVE EDITOR ■

Dr. T. M. Patil

■ CHIEF EDITOR ■

Mr. Dhanraj T. Dhangar

RESEARCH JOURNEY
MULTIDISCIPLINARY ONLINE RESEARCH JOURNAL

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

Principal
KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College.Parola Dist.Jalgaon 425111

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College PAROLA Dist.Jalgaon 425111

BK.

77	**The Role of Libraries in The Accreditation of Academic Institutes** Dipali S Mahajan Nitin A Mali	300
78	**Significance of Libraries in Promotion of Information Literacy Skills: An Overview** Dr. Rajashekhar Kumbar	303
79	**State Museum and Zoo Library, Thrissur: A Study** Rajendra Pahade	308
80	**A Study of Users and their Information Needs in B.Ed College Libraries in Karveer Taluka** Raju B. Bomble Sangram A. Killedar	311
81	**A study of library importance in Commerce Education Development** Mr. Jadhav Sachin Kabhari	316
82	**Marketing of Library services: An Over View** Dr. Sambhaji G Patil Dr. G N Panchal	319
83	**Mobile Technology and Libraries Services** Mrs. Vandana Jalindar Ambhore	322
84	**Weeding Methods For Library Collection Management and Updates** Dr. Vinod Raghuvanshi	326
85	**Marketing Strategy of Pharmacy College Library Services in Aurangabad City** Yogaraj S. Firke Dr. Govardhan P. Aute	330
86	**Mobile Technology Using in Library Services** Mr.Ramanand M. Chavan Dr. Chandrakant R.Satpute	335
87	**A Study of District Court Libraries in Marathwada Region** Dr. Govind S. Ghogare Pawar Nilesh P.	340
88	**Financial Markets: Types and Role in Economic Development of India** Gangurde Swapnil Ratnakar	342
89	**Data Mining in Library and Information Science** Asst. Prof. SangitaGangaramUtekar	344
90	**Impact of T.S.P. on Income & Fundamental Amenities.** Dr.V.P.Rajput	347
91	**वाचनसाहित्य संग्रह विकास** डॉ. भगवान शामराव पडवळ	349
92	**संशोधनात ग्रंथालयातील सेवांचे महत्व : एक अभ्यास** प्रा.गोपाल राजाराम पाटील	354
93	**आधुनिक समाज में पुस्तकालयों और पुस्तकालयाध्यक्ष की भूमिका** डॉ. दिगंबर खोबरागडे	358

PAROLA Dist.Jalgaon 425111 KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College
Principal
KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College,Parola Dist.Jalgaon 425111

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.261
Special Issue 103 : Web Based Library and Information Services in Academic Libraries
ISSN : 2348-7143
Jan. 2019

Mobile Technology Using in Library Services

Mr.Ramanand M. Chavan
Librarian,
NTVS Collage of Education, Nandurbar.

Dr. Chandrakant R.Satpute
Librarian,
Kisan Arts,Commerce and Science College, Parola

ABSTRACT:

In recent years mobile technology has great growth and a great progress, so new possibilities are available. Some of these possibilities are : transmitting, receiving and storing information, connecting to Internet or running applications; Moreover, this growth has caused that users would require both new available services and new applications over this "recent" platform. In this paper we have tried to check the possibilities to provide the services of a library using mobile devices. Further, it is enunciated that due to mobile based library services, the services of a library could improve

KEYWORDS: *Mobile Technology, Network, Internet, Mobile Library services, application.*

INTRODUCTION:

The Educause study on "Undergraduate students and the Information Technology" (Educause centre for Applied Research) carried out in 2009 clearly portray the fact that the teens and adults use mobile technology not only for communication, entertainment or for commercial applications but they use it for information as well. This sampling of research is not only applicable for the United State but also for the entire spectrum of students and researchers around the globe. While the new and exciting computing environment with the advent of web 2.0 and its allied services has enthralled the information seekers there is no doubt that the mobile telephony has further enlightened the information hungry modern society. While there is no doubt that the mobile and satellite communications are triggering a wave of unprecedented growth it is common knowledge that people are becoming more dependent on wireless communication systems (Olatokun: 2006). There is no doubt that Mobile phones have become an inseparable part of everyday life. Jacobs observes that "everywhere we go we cannot help but notice the number of mobile devices being used; cell phones, iPods, MP3 players, GPS systems, blackberries and even mini-laptops. Mobile access is the remediation of wireless internet" (Jacobs,

2009). While mobile communication system was born out of necessity, the consumer centered business world has quickly exploited this proliferation of services to its

114 advantage and provide services which are easily reachable for users who are constantly on the move. During this time of information explosion, libraries cannot shun away from this development hence we see a number of services in the libraris which are becoming more and more mobilized targeting the users who are on the move. The advent of library services over the internet proved to be a blessing for users who found it hard to visit the physical library for accessing its collection. With the advancement of these services through mobile network it has become much more simple and easier for libraries to deliver them for the users who are on the move and delivers the entire spectrum of library services in the palms of today's library users and information seekers. Marry observes that by providing these specialized services to its users the libraries not only "provide new services or enhance traditional services, but also make it more relevant to their users

INTERNETAND MOBILETECHNOLOGY:

Mobile technology is altering and extending the ways we communicate, conduct business, teach, learn, entertain ourselves, and make consumer decisions. It is bringing the Internet into our daily lives, enabling the retrieval and broadcast of information from anywhere at any time. Through mobile connectivity, information is becoming intertwined with our lives more profoundly than is the case when we sit down at a desktop or even with a laptop computer. Mobile devices today can run increasingly complex software, interact with cloud services, play rich multimedia content, and allow for advanced user interactivity. New hardware and technologies such as Bluetooth, accelerometers, and multi touch screens, as well as text messaging, android phone software applications, mobile websites, global positioning systems (GPS), Wi-Fi, Bluetooth, mobile hotspot, share it, and media creation and capture tools, are all part of the mobile environment. There are few places where users are truly disconnected from wireless networks. Even air travel the last refuge for non connectedness is beginning to see the use of Wi-Fi in flight. Thus, mobile devices can send and receive information nearly anywhere at any time. One result is a shift in traditional notions of anonymity and privacy. Whereas telephone conversations outside the home or office were once held in the relative privacy of a phone booth, the ubiquity of mobile technology has made us generally more comfortable with living at least this portion of our lives in public. Mobile technology is seeing an increasingly wide range of uses in our daily lives. It is increasing access to timely medical information during an emergency; providing immediate information on product reviews and pricing; facilitating the sharing of information in a crisis or natural disaster; and even

KVPS Kisan Arts Commerce & Science College PAROLA Dist.Jalgaon 425111
Principal
KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College,Parola Dist.Jalgaon 425111

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 232 | February 2020 | ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

२१ वीं शताब्दी का हिंदी उपन्यास साहित्य

अतिथि संपादक
प्राचार्य डॉ. ए. एस. पैठणे

मुख्य संपादक
डॉ. धनराज टी. धनगर

कार्यकारी संपादक
डॉ. महेश गांगुर्डे

कार्यकारी सह-संपादक
प्रा. महेंद्र वसावे

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

Kisan Arts, Commerce & Science
PAROLA
Dist.Jalgaon
425111

Printed By : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

For Details Visit To : www.researchjourney.net

– अनुक्रमणिका –

- 'मुक्तिपर्व' उपन्यास में सामाजिक चेतना १
  डॉ. जिजाबराव विश्वासराव पाटील
- आदिवासियों की समस्याओं को दर्शाने वाला उपन्यास: पठार पर कोहरा ३
  डॉ. संजयकुमार शर्मा
- 'गुलाम मण्डी' उपन्यास में चित्रित किन्नर समाज की व्यथा चित्रण ७
  प्रा. डॉ. महेश वसंतराव गांगुर्डे
- वर्तमान कृषि संस्कृति की दर्दनाक व्यथा, पीड़ा को प्रस्तुत करता है : फाँस उपन्यास १०
  डॉ. सुरेश तायडे
- महानगरीय जीवन में घुटन की त्रासदी ('मकान' उपन्यास के विशेष संदर्भ में) १४
  डॉ. प्रिया ए.
- भूमंडलीकरण के परिप्रेक्ष्य में 'गिलिगडु' में चित्रित वृद्ध जीवन १६
  श्री. सुर्यांबा जगन्नाथ शेजाळ, डॉ. बालकवि लक्ष्मण सुरंजे
- अधिकारों के लिए प्रयासरत एक समाज सन्दर्भ– मैत्रेयी पुष्पा का उपन्यास–अल्मा कबूतरी १९
  डॉ. वन्दना श्रीवास्तव
- इक्कीसवीं सदी के आदिवासी केन्द्रित हिन्दी उपन्यास ('ग्लोबल गांव के देवता' तथा 'गायब होता देश' के संदर्भ में) २२
  प्रा. अनिल गामीत
- २१ वीं सदी के उपन्यासों में दस्तक देता वृद्ध विमर्श २३
  सुश्री डाने कावी
- अस्तित्व के लिए जूझती सरयू २५
  डॉ. रेखा गाजरे
- इक्कीसवीं सदी के उपन्यासों में बदलती नारी प्रतिमा (अन्तर्वंशी उपन्यास के विशेष संदर्भ में) २९
  प्रा. डॉ. कामिनी भवानीशंकर तिवारी
- रिश्तों की तलाश करता किन्नर समाज – 'तीसरी ताली' ३१
  डॉ. राजेंद्र के. जाधव
- वैश्वीकरण की चपेट में दरकते दाम्पत्य संबंध (से.रा.यात्री के 'मायामृग' उपन्यास के संदर्भ में) ३३
  प्रा. डॉ. सुनील गुलाब पानपाटील
- दलितों की गुलामी का 'मुक्ति–पर्व' ३५
  प्रा. डॉ. गौतम भाईदास कुवर
- संपूर्ण एकता के दावें को ठोकर मारता उपन्यास:– यमदीप ३८
  प्रा. डॉ. पंढरीनाथ शिवदास पाटील
- 'सेज पर संस्कृत' उपन्यास में सामाजिकता ४०
  प्रा. डॉ. सुनीता एन. कावळे
- कही ईसुरी फाग में स्त्री की स्थिति ४३
  प्रा. डॉ. सविता काशिराम तायडे
- इक्कीसवीं सदी का हिंदी उपन्यास साहित्य अमरकांत के विशेष संदर्भ में ४५
  डॉ. योगेश गोकुळ पाटील

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon
Kisan Arts, Commerce & Science College PAROLA Dist.Jalgaon 425111

एक त्रासदानुभव - समाज का

प्रा. अविनाश वी. अहिरे
हिंदी विभाग प्रमुख
किसान कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, पारोळा जि. जलगाव

हाय हाय, ऐ पेपा, चमेली, हसीना, [illegible], ऐ मेजू-संजू चल चल बाजार, गाँव में शादी है, अरे नहीं नहीं यहां तो [illegible] का नामकरण भी है - ऐसी उल्हासभरी आवाजे हमे हमारेही गाँवमे, शहरमे, गलियारो मे, पडोसमे, ट्रेनमें सुनाई देती है, तब इन लोगों के जन्थे को देखते है तो हँसी आती है, साथही साक्षंकडर भी अर्थात ये लोग कोई ओर नही बल्कि इन्से हिजरा कहते है - इन्हे शिखंडी, खोंजा, हिजडा/छक्का, मौसी, ओवार आदि अन्य, नामोंसेभी जाना जाता है।

भारतीय संवीधान एवं निर्वाचन आयोगद्वारा इन्हें ट्रि.एस. जेंडर द्वारा थर्ड जेन्डर की मान्यता भी प्राप्त है। ऐसे हिजरे जीवन की दृष्टी से देखे तो इनका जीवन अपने आपमें बडाही कष्टकर, सभ्रम त्रासद का है। सुनने में किन्नर शब्द भले ही गाली न लगे, मगर अपने निहीतार्थमें व उतनाही क्रुर और मर्मातक है। जितना हिजडा, किन्नर की संकटयोगीमें लिपटा चला आता है, उसकी ध्वन्यात्मकता में रचा बसा कोई भुले तो कैसे भुले? पैदा होने यह कष्टप्रद जीवन जीते है। वे अन्यों के समान अपना बचपन सर्वांग-सुंदर जीवन बितानेका स्वप्न देखते है, जैसे जैसे उनके शारीरिक अंग विकसित हो जाते है वैसेही उनकी समस्या शुरु होती है। पैदा होनेवाले बच्चो को घर, परिवार, खानदान इसे अपना कलंक या धब्बा मानते है। पैदा होते ही मार डालो या ऐसा नही किया तो खानदान को कलंकित समझो, सबसे छुपाकर रखो। महेन्द्र, यह विसंगनी खुपनहिंसक भिष्म इनके किन्नर कथा उपन्यास में लिखते है "फिर एक हिजरा बच्चे के प्राण बचाकर वह क्या सिध्द करना चाहता है ? क्या कहेगा समाज ? थुकेंगे लोग उसपर, हसेंगे उसके वंश पर की वह एक हिजडा पैदा किया है, ठाकुर जगतराजसिंह बुंदेलाने, विर बुंदेला खानदान में हिजडे का जन्म, एक बहोत बडी गाली है, सरेआम तमाचा, नहीं नहीं, उसने जो निर्णय लिया है वह सही है, शेष बाते निरर्थक बकवास है।"

प्रस्तुत लेखन से आशय प्राप्त हो जाता है, इसे अपना जिवन कलंकित समझो और इससे अपना कोई सम्बन्ध नही है इसी कारण घरसे दूर रखो। यह लोग अपने घरोसे मिलो दूर रहते है लेकिन परिवारकी याद उन्हे सताती रहती है, उन्हे अपना घर, माँ, बाप, भाई, बहन सारे याद आते है वे परमेर से प्रश्न पूछतेभी है, की हमारे साथ इतना अन्याय क्यों किया? साथही जनम देणेवाली माँ के प्रती वे उतनेही चिंतीत है, जितने की उन्हे जन्मदेनी वाली माँ भी क्योंकि नौ महिने पेट में पालकर उसके शरीर का मांस, रक्त, कलेजा उससे दूर किया जा रहा है, उस माँ का ममत्व, दुलार निर्यामित: रोता रहता है। साथही बाप भी इससे परेशान है परंतु वह दिखलाता नही। वह केवल अपना लडका क्या कर रहा है इसकी खबर रखते है।

हिजरा समाज मे गुरु को अत्याधिक महत्व है, गुरु के शब्द उनके लिए प्राणप्रिय है, वे अपने कमाई कुछ हिस्सा अपने गुरु को देते है, जिसे वर्षोपरात गुरु अपने सारे शिष्यों को अपने ईष्ट बुचरा माता की यात्रा में ले जाकर उनके खान-पान की व्यवस्था रखता है यह अन्य बच्चों के समान पढना चाहते है, इन हिजरो मे जो पढालिखा है, उसे केवल यह काम है कि प्रत्येक अस्पताल में जाकर यह जानकारी हासिल करे की अस्पताल में उनके जैसा कोई पैदा हुआ है क्या? उनका पता लगाना। वैसे तो यह आमतौर हमे शादी, बच्चे का नामकरण जैसे प्रसगो के साथ विशिष्ट त्योहारो में अधिकतर दिखाई देते है। वैसे तो मान्यता यह भी है की, यह किसी के घर पहूंचे तो वे जो माँगते है उन्हे देदे या उनकी बददुआ लगती है। तो साथ कोई यह मान्यता रखता है की उनके आशिर्वाद में जोर है। हिजरी यह लोग भिक माँगना अपराध समझते है- इनके विषय में कहा जाता है की वे बच्चों को उठा लेते है, फिर प्रश्न यह होता है की उनकाही कोई एक साथी अस्पताल में जानकारी लेकर उस परिवार से बच्चे संभालने की जिम्मेदारी लेते है। यदि रास्ते में इन्हे बच्चा छपडता है, तो पुलिस स्टेशन में क्या बतायेंगे, स्कुल में दाखिला करेंगे तो मास्टरजी से क्या कहेंगे? ऐसे नानाविध प्रश्न उन्हे अन्य समस्याओं के समान सताते है। यह अपने इलाके में किसी 'अबुआ' अर्थात नकली हिजरे को नही रहने देते है। इन दोनो अर्थात हिजरेके असली नकली झगडे को देखकर समाज के सभ्य लोग अचंबित होते है, क्योंकि असली हिजरे का अविर्भाव बडा ही खतरनाक होता है। निरजा माधव कृत यमदिप-उपन्यासमें कहते है- "अब कोई पुछनहार नहीं इसको, तो क्या हम भी छोड जायेंगे? अरे हम हिजडे है हिजडे......... इन्सान है,क्या जो मुँह फेर ले"

उपन्यास कारो ने इनके जीवन विषयक ढेर समस्याएँ उद्‌घाटीत की है, वास्तविकरसे भले ही संविधानद्वारा इन्हे मान्यता है परंतु समाज स्विकारता नही है, वे अपनी जबानी चिना मुद्‌गळ द्वारा लिखित 'पोस्ट बी बॉक्स नं २०३ नालासोपारा' में हती है-'तूने मेरी बा तूने और पप्पा ने मिलकर मुझे कुसाईयों के हाथ मासूम बकरी सा सौफ दियो।'

निष्कर्ष:

उपरोक्त हिजरा विषय बडाही चिंतनीय है। हिजरा की जिजिविझा स्वप्न, इच्छा, मनहिमन दबोंची संवेदन है। समाज के लिए केवल दे हिजरे है, परन्तु कोई सांत्वना या संदेदना उनके विषयमें नही है। उनकी समस्याएँ, बेरोजगारी, माँ का ममत्व का कही उल्लेख नही मिलता है। वे केवल हिजरे है इतनाही समजा जाना है। किन्नर हमारे समाज का हिस्सा है, उन्हे भी देने वाली औरत है, माँ है इस धारणा को हम भूल जाते है इन्हें भी जीवन का जीने का अधिकार है, हमे या समाज को अपनी सोच/धारणा को बदलना आवश्यक है।

संदर्भ:

१) पोष्ट बॉक्स नं २०३ नालासोपारा चित्रा मुद्‌गल [illegible] १६
२) किन्नरकथा महेन्द्र भिष्म [illegible]
३) थर्ड जेंडर मे. पा डॉ.एम. फिरोज खान

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College
PAROLA
Dist.Jalgaon
425111

• Impact Factor – 6.625 • Special Issue - 214 (C)
• January 2020 • ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REFREED AND INDEXED JOURNAL

हिंदी साहित्य में चित्रित हाशिए का समाज

- कार्यकारी संपादक -
डॉ. जिजाबराव पाटील

- अतिथि संपादक -
डॉ. बी. एन. पाटील

- मुख्य संपादक -
डॉ. धनराज धनगर

Printed By : PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
... Dist. Jalgaon

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College PAROLA 425111

RESEARCH JOURNEY International Multidisciplinary E-Research Journal
Impact Factor (SJIF) - 6.625 | Special Issue 214 (C) : हिंदी साहित्य में चित्रित हाशिए का समाज

– अनुक्रमणिका –

- आंबेडकर विचारधारा और दलित साहित्य १
  प्रोफेसर विष्णु सरवदे
- दलित चेतना और मणिकर्णिका ४
  रेखा महादेव भंगे
- हाशिए का समाज : राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज के दलित उत्थान के संदर्भ में विचार (ग्रामगीता के विशेष परिप्रेक्ष्य में) ६
  प्रा. डॉ. सुनील बाबूराव कुलकर्णी
- दलित उत्पिडन ९
  प्रा. अविनाश बी. अहिरे
- मौत ही जीवन का पैगाम 'आदिवासी की मौत' १२
  प्रा. डॉ. गौतम भाईदास कुवर
- ममता कालिया के उपन्यासों में नारी चेतना १५
  डॉ. अशोक शामराव मराठे
- 'शिकंजे का दर्द' आत्मकथा में अभिव्यक्त हाशिए का समाज १७
  डॉ. शालिनी बलवंतराव बाराणे
- सूरजपाल चौहान की कहानियाँ और आंबेडकरवादी–संघर्ष–चेतना (दलित विमर्श) १९
  डॉ. संजय रणखांबे
- हाशिए पर आदिवासी समाज २२
  प्रा. डॉ. अमृत खाडपे
- हाशिए पर खडे लोगों की दस्तक (संदर्भ : डॉ गौतम कुँवर कृत 'हिन्दी दलित साहित्य की दस्तक') २४
  प्रा. अजित चुनिलाल चव्हाण
- 'छप्पर' उपन्यास में चित्रित दलित विमर्श २७
  प्रा. डॉ. विजय श्रावण घुगे
- समकालीन स्त्री विमर्श : सामाजिक परिदृश्य ३०
  डॉ. रेखा गाजरे
- अनामिका के साहित्य में नारी विमर्श ३६
  डॉ. रेखा गाजरे, भावना बडगुजर
- गरिमामय जीवन को तरसरता : किन्नर समाज ४०
  डॉ. क्रांती सोनवणे – बाविस्कर
- प्रेमचंद के साहित्य में दलित विमर्श (सद्‌गती, ठाकुर का कुआँ कहानी के संदर्भ में) ४२
  प्रा. अनुराधा विनोद पवार
- मंजुल भगत के 'अनारो' उपन्यास में नारी विद्रोह ४४
  कु. रजनी शरद इंगळे
- शैलेश मटियानी के कहानी साहित्य में दलित चेतना ४६
  प्रा. डॉ. विष्णु जी. राठोड
- परशुराम शुक्ल के बाल साहित्य में हाशिए समाज की झलक ४८
  डॉ. संगीता जगताप
- विजय की ग्रामीण कहानियों में नारी विमर्श ५०
  यमुना एम. पी.
- स्त्री के दाम्पत्य जीवन का संघर्ष : नासिरा शर्मा के 'शाल्मली' उपन्यास के संदर्भ में ५२
  डॉ. शिवाजी सांगोळे
- हाशिए के समाज के अंतर्गत आदिवासी विमर्श (रणेन्द्र जी के 'ग्लोबल गांव के देवता' उपन्यास के संदर्भ में) .... [illegible]
  डॉ. मंदिनी श अंजनीकर
- नीरजा माधव कृत – 'यमदीप' उपन्यास में 'किन्नर' समुदाय के अंतरंग [illegible] गाथा .... [illegible]
  प्रा. डॉ. मंजु पु. तरहेजा

Printed by : PRASHANT PUBLICATIONS

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College • PAROLA Dist.Jalgaon 425111

दलित उत्पिडन

प्रा. अविनाश वी. अहिरे
हिंदी विभाग प्रमुख
किसान कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, पारोळा, जि. जळगाव

दलित साहित्य का आरंभ महाराष्ट्र से माना जाता है। आजसे ५०-६० वर्ष पूर्व इस साहित्य लेखन परंपरा का निर्वाह किया गया। इसका कारण यही है की, डॉ. बाबासाहेब आम्बेडकर की जन्मभूमी और कर्मभूमी महाराष्ट्रही रही है। उन्होंने अपने कार्यकर्ताओंको जीवन के प्रत्येक क्षेत्रमें प्रविष्ट होकर पुरी लगन और निष्ठा के साथ डटे रहने की प्रेरणा दी। साथ ही सृजनात्मक और रचनात्मक क्षेत्रमें कार्य करने के लिए अपने कार्यकर्ताओंको प्रेरीत किया। जिससे शोषण, अत्याचार, अन्याय, पीडा, यातना के विरुध्द उफला हुआ लावारुपी आक्रोश प्रस्फुठित हो साथही जुझने की प्रेरणा प्राप्त हो।

म. गांधीजी द. अफ्रिकासे भारत आये तब हमारे समाजमें अछूत, अस्पृश्यता, नीच वर्ग की दयनीय अवस्था थी। शुद्रों को मेहतर, चांडाल, भंगी, ढेड, चमार, आदी नामोसे पुकारा जाता था, जिसमें 'तिरस्कार' की भावना समाहित थी। गांधीजी आने तक हरिजनों के लिए कोई खास प्रवृत्ति नही थी, ज्यों कुछ किया गया, वह सब ईसाई मिशनरी द्वारा हुआ। शुद्रोंको छुना था, बल्कि अकाल पडने पर शुद्रों की बलि दी जाती थी। तब सयाजीराव गायकवाड, विठ्ठल रामजी शिंदे, राजश्री शाहू महाराज, कर्मवीर भाऊराव पाटील जैसे शिक्षामहर्षीयोंने ज्ञान प्यास दिनहीन दलित समाज तक पहुँचाई। क्योंकि इन्होंने ऊंच-निच के भेदभाव, छुआछूत, अंधश्रध्दा अज्ञानता के बारें में कुछ सुधार के विचार किये। कोई सदस्य है, तो कोई कर्मि, इन्हें व्यवस्थापन ने नोकरी से हटा दिया, और जैसे ही शिक्षण की प्रवृत्तियाँ बढने लगी, बरसोसे दलितों का शोषण करे वाले या कहलाने वाले ऊंचे समाजमें आग लग गई, उनका जुनुन बढता गया ओर अत्याधिक परेशान करने लगे व कहते थे- 'ढेड, भंगी को पढा लिखाकर कहाँ ले जाना चाहते है। क्या उन्हें कलक्टर या मामलेदार बनाना है।' इस विचित्र कल्पनाविलास को देखकर शुद्रभी कहना चाहते है- हमारी क्रियाएँ, पेशा, खुराक ठिक नही है, इसी कारण हम नीच है, हममे पूर्व में कुकर्म किये हे इसिलए हम भंगी, चमार से नीच हे। अंग्रेज मुक्त शिक्षण दे रहा है तो हमें उसका लाभ उठाना चाहिए।

भारतवर्ष की संस्कृती बहुत पुरानी है, लेकिन गहरी समस्या उसके साथ है। वैदिक काल के मानवजीवनको सुंदर बनाने के लिए ब्रह्मचर्य, गृहस्थाश्रम, वान प्रस्थाश्रम, सन्यासश्रम बनाये, जिसे और आसान करने के लिए ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शुद्र रुपमें बाँधा गया, जिसमें सभी को समान अधिकार थे, शुद्र भी ब्राह्मण बन सकता था, जैसे विश्वामित्र क्षत्रिय थे तपश्चर्या के कारण ब्राह्मण हुअे, वाल्मिकी आदिवासी थे तो ऋषि बन गये, दासीपुत्र विदुर - जैसे हि इसमें विकृतियाँ आरंभ हुई वही अस्पृश्यता का कलंकी जीवन शुरु हुआ। चारों मार्ग में असमानता, विवाद, संघर्ष होने से शुद्रों को नीच माना गया उनकी सामा. व आर्थिक अवस्था बडी ही विचित्र थी। वे केवल ऊँचे सुवर्ण की सेवा करने वाले दास बन गये। मनुने तो किसी प्रकार की ज्यादती का आधार नही छोडा। शुद्र ज्यादा से ज्यादा कैसे तिरस्कृत हो इसलिए बडेही विचित्र सिध्दान्त बनाये। ऊँचनिच के भेदभाव बडीही बेरहमी से उन्होंने फैलाये। तुलसीदासने भी -

'पुजिए विप्रशीलगुण हिना।
शुद्र न पुजिए गुन ज्ञान प्रविणा।'

इस प्रकार से भारतवर्ष में हजारों वर्षो तक वर्णवादीधारा गरीबों का शोषण करती रही है। दंभी सवर्ण समाज के लोग अस्पृश्यको तिरस्कृत या दुत्कारते थे, पर उनकी स्त्रियोंसे अवैध शारीरिक सम्बन्ध रखने का ढोंग करते थे इसीलिए म. कबीर उनके इस ढोंग पर कुठाराघात करते थे

'हिंदु अपने करे बडाई, गागर न छुवन देई,
वेश्या के पायन तर सोये, ये देखो हिंदुआई'

वर्णव्यवस्था के कारण शुद्रों की दयनीय अवस्था थी। जाति प्रथा के कारण ऊँच--निच का भेदभाव इतना बढता गया की जिससे निम्न जातीयाँ अधिकत बेहाल, तथा हाल अपेक्षाओमें जीवन ज्ञापन करने लगी। उनके स्वप्रयत्न को भी तोडा गया। शुद्रो को ज्ञान देता, धर्मोपदेशक सुनना भी अपराध था। जिसके लिए गरम तेल या पानी कानों में डाला जाता था। व्यभिचारी ब्राह्मण को मुंडण का तथा अन्यव्यभिचारी को देहांत की सजा मिलने लगी। धार्मिकता के सभी लाभ ब्राह्मणों को थे। जिसके परिणामस्वरुप शुद्र की अवस्था और दयनीय हो गई वे तिरस्कृत, नीच होने से सभी कार्यक्षेत्रों से वंचित हो गये।

इस प्रकार भारतीय समाज १) ऊंचावर्ण - सभी अधिकारों से प्राप्त तो, २) निम्न वर्ग - जिसे केवल, तिरस्कार ओर भुख प्राप्त थी। इन रुपोमें विभाजीत था। नागरिकता के सभी अधिकार प्रथम वर्ग को प्राप्त थे लेकिन सालभर सेवा करने के बाद भी दुसरे वर्ग को दो मन तक अनाज और त्योहारोमें माँगी हुई रोटी भी तिरस्कृत दृष्टिसे मिलनी थी। मनुद्वारा शुद्र समाज को भी ३ वर्गो में बांटा गया था। १) जिसे गाँव में बसवाया गया ऐसे शतशुद्र २) वे कारीगर जो मतदूर, कला कारीगर ३) महाशुद्र - चमार, भंगी, ढेड आदि। इनकी हालात दरिद्र, दयनीय और सोचनिय थी। अच्छी हालात होने के बावजूद भी उन्हे गाँव में रहने के अधिकार नही थे। भील, कहार, मच्छीमार जैसे आदिवासीयों को भी बरसों तक मानवताभरा व्यवहार कभी नही किया। इनके साथ दुर्व्यवहार बढते गये, सांत्वना कभी मिला नही, लेकिन ईसाइ मिशनरी इनके झोपडे में जाकर उनके साथ मानवता व्यवहार करते थे। शुद्र समाज का भयावी रुप था, ऊँचे वर्णों का शोषण मात्र ... इन लोगोंपर से थूकना, गाली-गलौज

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon
Commerce & ... PAROLA Dist.Jalgaon ... College * KVPS

19-20 (9)
49

सम्मेलन पत्रिका

(शोध–त्रैमासिक)

भाग	:	१०४ संख्या ३, ४
आषाढ़–मार्गशीर्ष	:	संवत् २०७६
जुलाई–दिसम्बर	:	सन् २०१९

प्रधान सम्पादक

विभूति मिश्र

सम्पादक

राम किशोर शर्मा

हिन्दी साहित्य सम्मेलन, प्रयाग

१२ सम्मेलन मार्ग, प्रयागराज–३

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College
PAROLA
Dist.Jalgaon
425111

१४.	जायसी की रचना धर्मिता और भारतीय संस्कृति	डॉ० अजय कुमार	६६–१०
१५.	मध्यकाल का सामन्तवादी समाज और मीरा का सबल स्त्री स्वर	डॉ० आभा त्रिपाठी	१०५–१
१६.	मुक्तिबोध के साहित्य में ग्राम विकास की उपयोगिता	डॉ० स्नेह लता सिंह	११२–१
१७.	मानवीय संवेदनाओं के संवेदनशील कथाकार : भीष्म साहनी	पंकज कुमार मिश्र	११८–१
१८.	मराठी और हिन्दी संत काव्य की वर्तमान प्रासंगिकता	प्रा०डॉ० सविता चौधरी	१२१–१
१९.	नवीन सामाजिक अस्मिताओं का जन्म श्रीलाल शुक्ल	अनूप कुमार	१२६–१

विविधा

२०.	हिन्दी और उसके आदि कवि	डॉ० नरेश कुमार गौड 'अशोक'	१३५–१

समीक्षा

२१.	डॉ० गोपाल चन्द्र मजूमदार : दो पुस्तकों के बीच मेरी समझ	डॉ० अनिल कुमार सिंह	१४७–१
२२.	प्रेम : प्रकृति और जीवन के विविध रूप	डॉ० अनिल कुमार सिंह	१५०–१
२२.	मनीषियों की द ष्टि में संस्कृत : ग्रंथाकार–संगणक है	प्रो० अभिराज राजेन्द्र मिश्र	१५२–१
२३.	अभिज्ञानशाकुन्तलम एवं कामायनी के तुलनात्मक सन्दर्भ कृति से मैंने जो जाना	कमल कुमार बहिदार	१५४–१५

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

Kisan Arts, Commerce & Science College
PAROLA
Dist.Jalgaon
425111

मराठी और हिन्दी संत काव्य की वर्तमान प्रासंगिकता

✪ प्रा०डॉ० सविता चौधरी

वर्तमान संदर्भ मे मराठी संतों के रचनात्मक साहित्य की प्रासंगिकता को सामने रखकर अपना लेखन किया हैं। कोई भी संवेदनशील रचनाकार एवं कथाकार अपने युग से विमुख नही रह सकता। प्रासंगिकता रचनाकार को उसी रंग रूप में पढ़ने और समझने को बाध्य करती है। किसी भी रचनाकार की प्रासंगिकता उनकी रचनाओं में व्याप्त मानवीय मूल्यों और सामाजिक समस्याओं को केंद्र में रखकर तय की जाती है। मराठी संतों ने अपनी समय संवेदना को अपने ही रंग रूप में अपनी काव्यधारा में अभिव्यक्त किया है। इस संतों ने अपने काव्य एवं रचनाओं में रचनात्मक प्रासंगिकताओं को सामने रखकर घटनाओं का चित्रण किया हैं। वर्तमान संदर्भ को सामने रखकर मराठी और हिन्दी संतो ने साहित्य में अपनी स्वतंत्र पहचान बनाई है।

हिंदी साहित्य का भक्तिकाल केवल साहित्य रचना की द ष्टि से ही नहीं, संपूर्ण सांस्कृतिक चेतना की द ष्टि से भी महत्वपूर्ण काल था। देश पर विदेशी सत्ताओं के आक्रमण होने शुरू हो गए थे। समाज भ्रमित स्थिति में जीवनयापन कर रहा था। यह काल सामंती, पूँजीपति और पुरोहितों का काल था। जनता कर्मकांड, आडंबर, अंधश्रद्धा, अज्ञान और कुरीतियों के जाल में फंसी हुई थी। ऐसे समय में भ्रमित जनता को मार्ग दिखाने का कार्य संतों ने किया। ऐसा माना जाता है कि संत साहित्य की रचना ईसा की बारहवीं सदी से शुरू हो गयीं। संत परंपरा के सर्वप्रथम पथदर्शक प्रसिद्ध कवि जयदेव थे। उनसे लेकर १६वीं सदी तक साधना, वेणी, त्रिलोचन, नामदेव, रामानंद, सेना, कबीर, पीपा, रैदास, कमाल, धन्नाभगत जैसे कई संतों ने संत साहित्य को सम द्ध किया। इधर मराठी साहित्य में ज्ञानेश्वर, नामदेव, एकनाथ, तुकाराम, रामदास आदि संतों की भक्तिधारा ने महाराष्ट्र के सर्वसामान्य जनजीवन को सँवारा और सुधारा। इन संतों ने भक्तिमार्ग को एक नया सार्थक नाम दिया। उन्होंने कहा ईश्वर का कोई एक रूप नहीं है, वह निराकार है और सारे चराचर में व्याप्त है। ईश्वर भक्ति का अर्थ सभी मनुष्यमात्र को तथा प्राणियों को भी ईश्वर स्वरूप मानकर उनकी सेवा करना है। संतों ने जाति–पाँति, छुआ–छूत, भेदभाव, बाह्याडंबर, अंधश्रद्धा, भ्रष्टाचार, लोभ, परनिंदा, पाखंड, अज्ञान से कोसों दूर रहने के लिए कहा हैं। मराठी और हिन्दी संतों का साहित्य वैष्णव, शैव और भक्ति संप्रदाय से प्रभावित हैं। संत ज्ञानेश्वर, संत मुक्ताबाई, संत तुकाराम, संत नामदेव, संत रामदास, संत चोखोबा, संत कबीर, संत तुलसीदास, संत गुरुनानक, संत पीपा, सेना आदि संतों ने मराठी और हिन्दी काव्यधारा का निर्माण किया। संत काव्य की

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College
PAROLA
Dist. Jalgaon
425111

19-20

50

Impact Factor – 6.625 ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February -2020 Special Issue – 224 (A)

RELEVANCE OF GANDHIAN THOUGHTS

Guest Editor
Dr. Mrs. M. V. Waykole
Principal,
Bhusawal Arts, Science and P.O. Nahata
Commerce college, Bhusawal, Dist Jalgaon.

Executive Editor
Dr. A. D. Goswami
Vice Principal,
Bhusawal Arts, Science and P.O. Nahata
Commerce college, Bhusawal, Dist Jalgaon.

Chief Editor
Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS
For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publisher Price : Rs. 800/-

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

K V P S Arts, Commerce & Science College
PAROLA
Dist.Jalgaon
425111

ISSN : 2348-71.. February..

36	महात्मा गांधींचे भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील योगदान	प्रा.एस.एस.तडवी	115
37	महात्मा गांधी व माओ-त्से-तुंग यांच्या राजकीय विचारांचे तुलनात्मक अध्ययन	रविंद्र माळी	119
38	महात्मा गांधींच्या विचारांतील राजकीय आध्यात्मीकरणातून समाजनिर्मिती	डॉ.राजेंद्र नाडेकर	124
39	भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील महात्मा गांधींचे योगदान	प्रा. हनुमंत सरतापे	128
40	महात्मा गांधी आणि सत्याग्रह	पार्वती पाडवी	131
41	महात्मा गांधी यांचे आर्थिक विचार	प्रा. नागनाथ मनुरे व प्रा.किरणकुमार मनुरे	136
42	महात्मा गांधी यांचे धर्मनिरपेक्ष राजकीय विचार	प्रा.संदिप राजभोग	139
43	महात्मा गांधींचे शैक्षणिक तत्त्वज्ञान	प्रा. व्ही. बी. पाटील	142
44	महात्मा गांधी यांच्या विचारांचा मराठी वैचारिक साहित्यावर पडलेला प्रभाव	प्रा. डॉ. शुभांगी चव्हाण	144
45	महात्मा गांधींचे शैक्षणिक विचार व वर्तमानकालीन सापेक्षता	प्रा.मंगला सूर्यवंशी	147
46	म. गांधीच्या राजकीय विचारांची प्रासंगिकता	प्रा.दिनेश खंडारे	151
47	जळगाव नगरपालिका आणि जळगाव जिल्ह्यावरील गांधी विचारधारेचा प्रभाव आणि भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील योगदान -एक ऐतिहासिक अभ्यास	प्रा. अरूण अवसरमल	154
48	महात्मा गांधींचे शैक्षणिक विचार	भूपेंद्र बाणाईत	159
49	गांधी विचारांचा बारोमास मधील एकनाथवर पडलेला प्रभाव	डॉ.शकुंतला भारंबे	163
50	महात्मा गांधींचे शैक्षणिक विचार	डॉ. वंदना चौधरी	165
51	क्रौंचवध कादंबरील गांधी विचारांचा प्रभाव	डॉ. भारती बेंडाळे	167
52	महात्मा गांधींची सत्याग्रहाची संकल्पना	इंदिरा लोखंडे	169
53	महात्मा गांधींच्या ग्राम स्वाराज्याची वर्तमानकालीन उपयुक्तता	डॉ. वसंत पतंगे	172
54	महात्मा गांधींचे हिंदस्वराज्य व आजचा भारत	डॉ. कांतीलाल सोनवणे	177
55	महात्मा गांधी आणि राष्ट्रवाद	प्रा. शशिकांत पाटील	180
56	महात्मा गांधींचे शैक्षणिक तत्वज्ञान	कु.सोनाली पेकम	186
57	महात्मा गांधींच्या विचारांचे महत्त्व	डॉ.माधव वाघमारे	189
58	महात्मा गांधींच्या विचारातून ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला नवसंजीवनी	डॉ. सतीश पारधी	191
59	सत्याग्रह : अन्यायाच्या प्रतिकाराचे शाश्वत साधन	प्रा.शरद सोनवणे	194
60	महात्मा गांधींच्या आर्थिक विचारांची समर्पकता	डॉ.अरुण पाटील	198

या अंकाचे सर्व अधिकार प्रकाशकांनी राखून ठेवलेले आहेत. प्रकाशकांच्या पूर्वपरवानगीशिवाय या अंक लेखांचे पुनर्प्रकाशन करता येणार नाही. या अंकात व्यक्त झालेली मते व विचार हे त्या लेखाच्या लेखकांचे वै विचार आहेत त्याच्याशी संपादक किंवा प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही. लेखांच्या मूळ म हक्कासंदार्भातील संपूर्ण जबाबदारी लेखाच्या लेखकांची असेल.

-मुख्य संपादक, रिसर्च जर्नी

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

Published by –
© Mrs. Swati Dhanraj Sonawane, Director, Swatidhan International Publication, Yeola, Nashik
Email : swatidhanrajs@gmail.com Website : www.researchjourney.net Mobile : 9665398258

KVPS Kisan Arts Commerce & Science College PAROLA Dist. Jalgaon 425111

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625,
Special Issue 224 (A) : Relevance of Gandhian Thoughts
Peer Reviewed Journal
ISSN : 2348-7143
February-2020

महात्मा गांधी आणि राष्ट्रवाद

सहा प्रा. शशिकांत भालचंद्र पाटील
राज्यशास्त्र विभाग,
किसान महाविद्यालय, पारोळा. ता. पारोळा जि. जळगांव.
मु.पो. लोण खुर्द ता. अमळनेर. जि. जळगांव - ४२५४०१.
मोबा. नं. - ८८०५८८७५९५.
E-mail ID : shashi080580@gmail.com

प्रस्तावना -

पूर्ण नांव मोहनदास करमचंद गांधी. संपूर्ण जग त्यांना म. गांधी या नावाने ओळखत. अन्याय व अत्याचार यांचा प्रतिकार हा सत्य, अहिंसा आणि शांततेच्या मार्गाने करता येतो हा विचार त्यांनी केवळ मांडला नाही तर त्याला प्रत्यक्षात अमलात आणला. प्रामुख्याने भारतातील वसाहतवाद आणि आफ्रीकेतील रंगभेदाविरूद्ध त्यांनी आवाज उठविण्यासाठी हा मार्ग अमलात आणला. सत्य व अहिंसा हे म. गांधींच्या तत्वज्ञानाचे केंद्रबिंदू आहेत. राजकारण व धर्म यांना एकमेकांपासून अलग करण्याला त्यांचा विरोध होता. धर्म, निती व राजकीय विचार या तिघांची एकवाक्यता त्यांच्या विचारात पहावयास मिळते.

साधी राहणी व उच्च विचारसरणीचे नेतृत्व म्हणजे म. गांधी होय. हे नेतृत्व केवळ भारतानेच नाही तर साऱ्या जगाने स्विकारले. आयुष्यभर हिंसेच्या विरोधी लढा देणाऱ्या बापूंची हत्या करून हिंसा केली गेली ही जागतिक शोकांतिकाच आहे. अन्यायाचा प्रतिकार करण्यासाठी त्यांनी सत्याग्रह, उपोषण, सविनय कायदेभंग, आत्मक्लेष, हिजरत असे मार्ग सांगितले. भांडवलशाही अर्थव्यवस्था ही आर्थिक शोषण करते, सत्तेचे केंद्रीकरण करते. त्यामुळे सामाजिक न्यायाचे तत्व धोक्यात येते. हे त्यांनी पटवून दिले. सत्य, अहिंसा, सत्याग्रह, उपोशण, सविनय कायदेभंग, अराज्यवाद, रामराज्य, शिक्षण पद्धती, संसदीय लोकशाही, कल्याणकारी शासन, वित्तविषयक धोरण, ग्रामसंस्था, हक्क व कर्तव्य, असहकार, कायदेभंग, स्वदेशी, कुटीरोद्योग, पंचायत राज, व्यसनमुक्त समाज, हिंसामुक्त समाजजीवन, विश्वबंधुत्व या सारख्या विचारातून त्यांचे तत्वज्ञान जगासमोर आणले गेले. प्रस्तुत शोध-निबंधात संशोधकाने म. गांधींच्या राष्ट्रवादाविषयक विचारांचा थोडक्यात आढावा घेण्याचा प्रयत्न केला आहे.

उद्दिष्टे -

१) म. गांधीची राष्ट्रवादाची संकल्पना अभ्यासणे.
२) म. गांधीच्या राष्ट्रवादाची गुणवैशिष्ट्ये माहित करून घेणे.
३) म. गांधीच्या राष्ट्रवाद तत्वज्ञानाचे गुण-दोषांचा आढावा घेणे.
४) म. गांधींच्या राष्ट्रवादी तत्वज्ञानाची प्रासंगिकता अभ्यासणे.

गृहितके -

१) म. गांधींचे राष्ट्रवादी विचार आंतरराष्ट्रवादास पाठबळ देतात.
२) म. गांधींचे राष्ट्रवादी विचार प्रागतिक राष्ट्रवादाशी जुळतात.
३) म. गांधींचे राष्ट्रवादी विचारात विश्वबंधुत्व दिसते.
४) म. गांधींचे राष्ट्रवादी विचार वसाहतवादास विरोध करतात.
५) म. गांधींचे राष्ट्रवादी विचार जागतिक शांततेस समर्पक ठरतात.

म. गांधींचे राष्ट्रवादाविषयक विचार -

म. गांधींनी संपूर्ण मानवजातीच्या कल्याणाचा विचार केला. म. गांधींचे स्वतःच्या देशावर, देशावर, देशबांधवांवर, भाषेवर, संस्कृतीवर, धर्मावर, परंपरा व रूढीवर यावर प्रेम होते. आधी राष्ट्रवादी झाल्याशिवाय कोणालाही आंतरराष्ट्रवादी होता

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon
Commerce & Science College PAROLA Dist.Jalgaon 425111

Impact Factor – 6.625 ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February - 2020 Special Issue - 224 (A)

RELEVANCE OF GANDHIAN THOUGHTS

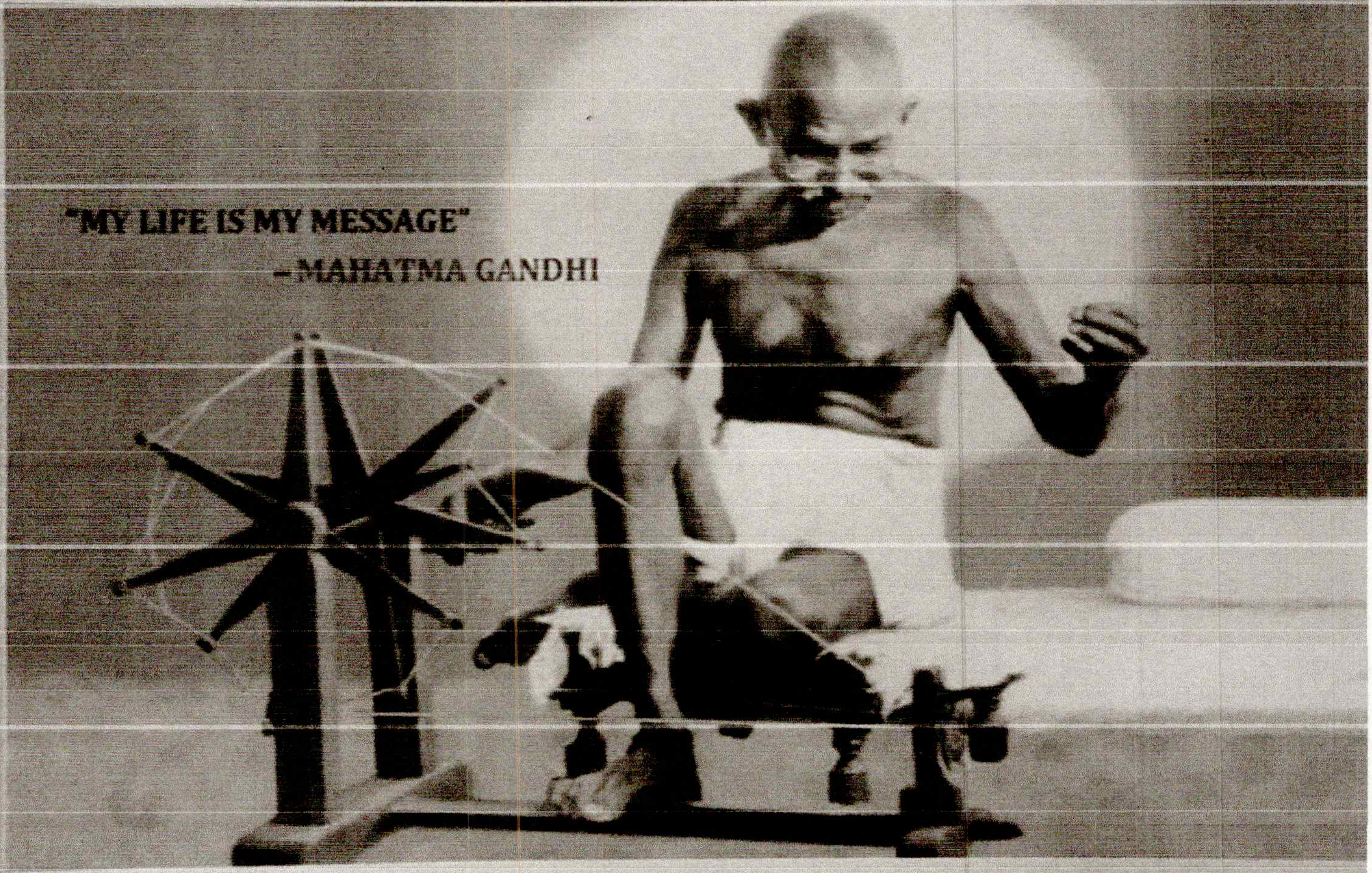

Guest Editor :
Dr. Mrs. M. V. Waykole
Principal,
Bhusawal Arts, Science and P.O. Nahata Commerce College, Bhusawal, Dist Jalgaon.

Executive Editor :
Dr. A. D. Goswami
Vice Principal,
Bhusawal Arts, Scie...
Comm...

Chief Editor :
Dr. Dha...

...Impact Factor (SJIF)
Cosmos Impact Factor (CIF)
Global Impact Factor (GIF)
International Impact Factor Services (IIFS)

Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.625,
Special Issue 224 (A) : Relevance of Gandhian Thoughts
Peer Reviewed Journal
ISSN : 2348-7143
February-2020

महात्मा गांधी व माओ-त्से-तुंग यांच्या राजकीय विचारांचे तुलनात्मक अध्ययन

रविंद्र संतोष माळी,
पीएच.डी. संशोधक विद्यार्थी, (कबचौउमवि,जळगांव)
प्रताप महाविद्यालय, अमळनेर, जि.जळगांव
मोबा.नं.९४०३१५४४३६
Email - maliravindr49@gmail.com

प्रस्तावना :-

भारत व चीन ही आशिया खंडातील दोन शेजारील राष्ट्रे असून दोन्ही राष्ट्रांना प्राचीन इतिहास, संस्कृती, विशाल भू-प्रदेश व लोकसंख्या लाभलेली आहे. दोन्ही राष्ट्रे पश्चिमी साम्राज्यवादाला बळी पडली होती. २० व्या शतकात गुलामगिरीतून मुक्त होण्यासाठी दोन्ही राष्ट्रात स्वातंत्र्य चळवळी निर्माण होऊन महात्मा गांधीजींचा भारतात तर माओ-त्से-तुंग यांचा चीनमध्ये उदय झाला. आशियातील या दोन महान नेत्यांनी आपल्या देशाला स्वतंत्र करण्यासाठी भिन्न-भिन्न मार्गांचा अवलंबन केलेला दिसून येतो. महात्मा गांधीजींनी भारताला गुलामगिरीतून मुक्त करण्यासाठी अहिंसा, सत्याग्रहचा वापर केला तर माओ ने चीन मध्ये हिंसेचा वापर केला. दोन्ही नेते आपआपल्या देशात पूजनीय असून त्यांना राष्ट्रपिता म्हणून संबोधले जाते. महात्मा गांधीजी व माओ यांच्या विचारांचा प्रभाव अनुक्रमे भारत व चीनच्या समाज जीवनावर व परराष्ट्र धोरणावर दिसून येतो. त्यातूनच दोन्ही देशांतील आंतरराष्ट्रीय संबंध प्रभावित झालेले आहेत. महात्मा गांधीजी व माओ यांच्या आचार-विचारात टोकाची मत भिन्नता दिसून येते.

प्रस्तूत शोध निबंधाचा उद्देश भारत-चीनच्या द्विपक्षीय संबंधावर अप्रत्यक्ष प्रभाव टाकणाऱ्या महात्मा गांधीजी व माओ-त्से-तुंग यांच्या राजकीय विचारांचे तूलनात्मक अध्ययन करणे हा आहे.

विषय विवेचन :-

जीवन परिचय :-

महात्मा गांधींचा जन्म २ ऑक्टोबर १८६९ रोजी गुजरात मधील पोरबंदर येथे झाला. त्यांचे प्राथमिक शिक्षण राजकोट येथे झाले. सन १८९१ मध्ये गांधीजींनी बॅरिस्टर ही पदवी संपादन करून मुंबई येथे वकीली सुरू केली. सन १९२० पासून भारतीय स्वातंत्र्य लढ्याचे नेतृत्व गांधीजींकडे आले. सन १९२० ते १९४७ हा भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यातील कालखंड 'गांधीयुग' म्हणून ओळखला जातो. असहकार, सविनय कायदेभंग, हरताळ, उपोषण, बहिष्कार इ. सत्य व अहिंसेवर आधारीत मार्गांचा अवलंबन करून गांधीजी भारताला इंग्रजांच्या गुलामगिरीतून मुक्त करण्यासाठी महत्वाची भूमिका बजावली असल्याचे दिसून येते.

माओ-त्से-तुंग यांनी चीनला परकीयांच्या आर्थिक शोषणातून व सरंजाम शाहीतून मुक्त करण्यासाठी साम्यवादी क्रांतीचे नेतृत्व केले होते. या नेत्याचा जन्म २६ डिसेंबर १८९३ रोजी चीनच्या हुनान प्रांतातील षाओषाण या गावी एका शेतकरी कुटूंबात झाला. प्राथमिक शिक्षण आपल्या गावातच पूर्ण करून माध्यमिक शिक्षण चांगशा येथे पूर्ण केले. माओ मार्क्स व लेनीनच्या विचारांनी प्रभावित होऊन त्यांने चीनमध्ये कम्युनिस्ट पक्षाची स्थापना केली. तसेच माओ व त्यांच्या समर्थकांनी **सरंजाम शाही** विरूद्ध चळवळ उभी केली. माओ ने अंतर्गत विरोधक व परकीय सत्तेविरूद्ध लढा देऊन चीनमध्ये साम्यवादी क्रांती यशस्वी करून दि.१ ऑक्टोबर १९४८ रोजी **चीनी जनतेचे प्रजासत्ताक** (People's Republic of China) या कम्युनिस्ट हुकूमशाही राष्ट्राची स्थापना केली. मार्क्सच्या साम्यवादांचे चीनी रूपांतरण म्हणजे माओवाद होय. माओ ने मार्क्सवाद व लेनीनवादाला चीनच्या परिस्थितीनुसार परिवर्तीत करून त्याला अधिक व्यावहारीक रूप दिले आहे. आज चीन म्हणजे माओ आणि माओ म्हणजे चीन असे समीकरण झाले आहे. महात्मा गांधीजी व माओ-त्से-तुंग या दोन नेत्यांच्या विचारात मोठी **मतभिन्नता आढळते.** ती खालील मुद्यांच्या आधारे स्पष्ट करता येईल.

१) आदर्शवाद :-

तत्त्वज्ञानाच्या दृष्टीकोनातून विचार केल्यास महात्मा गांधी एक आदर्शवादी व आस्तिक युग पुरूष होते. त्यांचा जीवनाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन आदर्शवादी व सकारात्मक होता. त्यांच्या विचारावर गीता, रामायण,

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College
PAROLA
Dist.Jalgaon
425111

'RESEARCH JOURNEY' *International Multidisciplinary E- Research Journal*
Impact Factor - (SJIF) – 6.625,
Special Issue 224 (A) : Relevance of Gandhian Thoughts
Peer Reviewed Journal
ISSN : 2348-7143
February-2020

Impact Factor – 6.625 **ISSN – 2348-7143**

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February -2020 Special Issue – 224 (A)

RELEVANCE OF GANDHIAN THOUGHTS

Guest Editor
Dr. Mrs. M. V. Waykole
Principal,
Bhusawal Arts, Science and P.O. Nahata
Commerce college, Bhusawal, Dist Jalgaon.

Executive Editor
Dr. A. D. Goswami
Vice Principal,
Bhusawal Arts, Science and P.O. Nahata
Commerce college, Bhusawal, Dist Jalgaon.

Chief Editor
Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College
PAROLA
Dist.Jalgaon
425111

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS
For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publisher

Price : Rs. 800/-

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal | ISSN : 2348-7143
Impact Factor - (SJIF) – 6.625, | February-2020
Special Issue 224 (A) : Relevance of Gandhian Thoughts
Peer Reviewed Journal

Editorial Board

Chief Editor -
Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
SPH Mahila Mahavidyalaya,
Malegaon, Dist – Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :
Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane-Nile, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

Co-Editors -
- **Prof. Mohan S.** - Dean faculty of Arts, Delhi University, **Delhi, India**
- **Prof. Milena Brotaeva** - Head, Classical East Department, Sofia University, **Sofia, Balgeria**
- **Dr. R. S. Sarraju** – Center for Translation Studies, University of Hydeabad, **Hydrabad, India**
- **Mr.Tufail Ahmed Shaikh**- King Abdul Aziz City for Science & Technology, Riyadh, **Saudi Arabia.**
- **Dr. Anil Dongre** - Head, Deptt. of Management, North Maharashtra University, Jalgaon **[M.S.] India**
- **Dr. Shailendra Lende** - R.T.M. Nagpur University, Nagpur **[M.S.] India**
- **Dr. Dilip Pawar** - BoS Member (SPPU), Dept. of Marathi, KTHM College, Nashik. **[M.S.] India**
- **Dr. R. R. Kazi** - North Maharashtra University, Jalgaon **[M.S.] India**
- **Prof. Vinay Madgaonkar** - Dept. of Marathi, Goa University, **Goa, India**
- **Prof. Sushant Naik** - Dept. of Konkani, Govt. College, Kepe, **Goa, India**
- **Dr. G. Haresh** - Associate Professor, CSIBER, Kolhapur **[M.S.] India**
- **Dr. Munaf Shaikh** - N. M. University, Jalgaon & Visiting Faculty M. J. C. Jalgaon **[M.S.] India**
- **Dr. Sanjay Kamble** -BoS Member Hindi (Ch.SU, Kolhapur), T.K. Kolekar College, Nesari **[M.S.]**
- **Prof. Vijay Shirsath**- Nanasaheb Y. N. Chavhan College, Chalisgaon **[M.S.] India**
- **Dr. P. K. Shewale** - Vice Principal, Arts, Science, Commerce College, Harsul **[M.S.] India**
- **Dr. Ganesh Patil** - M.V.P.'s, SSSM, ASC College, Saikheda, Dist. Nashik **[M.S.] India**
- **Dr. Hitesh Brijwasi** - Librarian, K.A.K.P. Com. & Sci. College, Jalgaon **[M.S.] India**
- **Dr. Sandip Mali** - Sant Muktabai Arts & Commerce College, Muktainagar **[M.S.] India**
- **Prof. Dipak Patil** - S.S.V.P.S.'s Arts, Sci. and Com. College, Shindhkheda **[M.S.] India**

Advisory Board -
- **Dr. Marianna Kosic** - Scientific-Cultural Institute, Mandala, **Trieste, Italy.**
- **Dr. M.S. Pagare** - Director, School of Languages Studies, North Maharashtra University, Jalgaon
- **Dr. R. P. Singh** -HoD, English & European Languages, University of Lucknow **[U.P.] India**
- **Dr. S. M. Tadkodkar** - Rtd. Professor & Head, Dept. of Marathi, Goa University, **Goa, India.**
- **Dr. Pruthwiraj Taur** - Chairman, BoS., Marathi, S.R.T. University, Nanded.
- **Dr. N. V. Jayaraman** - Director at SNS group of Technical Institutions,**Coimbatore**
- **Dr. Bajarang Korde** - Savitribai Phule Pune University **Pune, [M.S.] India**
- **Dr. Leena Pandhare** - Principal, NSPM's LBRD Arts & Commerce Mahila Mahavidyalaya, Nashik Road
- **Dr. B. V. Game** - Act. Principal, MGV's Arts and Commerce College, Yeola, Dist. Nashik.

Review Committee -
- **Dr. J. S. More** – BoS Member (SPPU), Dept. of Hindi, K.J.Somaiyya College, Kopargaon
- **Dr. S. B. Bhambar,** BoS Member Ch.SU, Kolhapur, T.K. Kolekar College, Nesari
- **Dr. Uttam V. Nile** - BoS Member (NMU, Jalgaon) P.S.G.V.P. Mandals ACS College, Shahada
- **Dr. K.T. Khairnar**– BoS Member (SPPU), Dept. of Commerce, L.V.H. College, Panchavati
- **Dr. Vandana Chaudhari** KCE's College of Education, Jalgaon
- **Dr. Sayyed Zakir Ali** , HoD, Urdu & Arabic Languages, H. J. Thim College, Jalgaon
- **Dr. Sanjay Dhondare** – Dept. of Hindi, Abhay Womens College, Dhule
- **Dr. Amol Kategaonkar** – M.V.P.S.'s G.M.D. Arts, B.W. Commerce & Science College, Sinnar.

Published by –
© Mrs. Swati Dhanraj Sonawane, Director, Swatidhan International Publication, Yeola, Nashik
Email : swatidhanrajs@gmail.com Website : www.researchjourney.net Mobile : 9665398258

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon
Commerce & Science College PAROLA Dist.Jalgaon

'RESEARCH JOURNEY' *International Multidisciplinary E- Research Journal* | ISSN : 2348-7143
Impact Factor - (SJIF) – 6.625,
Special Issue 224 (A) : Relevance of Gandhian Thoughts | February-2020
Peer Reviewed Journal

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	लेखाचे शीर्षक	लेखक/ लेखिका	पृष्ठ क्र.
1	आज के संदर्भ में गांधी चिंतन की उपादेयता	प्राचार्य डॉ.विश्वास पाटील	05
2	गांधीजींच्या सत्याग्रहाची संकल्पना	डॉ.राहुल कापुरे	10
3	गांधीप्रणीत राजकारणाची नैतिकता (राजकारणाचे आध्यात्मीकरण)	डॉ.रेखा शेरकर	12
4	ग्राम विकासात गांधीजींचे योगदान	डॉ.बाळकृष्ण पाटील	15
5	महात्मा गांधींचे सर्वोदय तत्त्वज्ञान	डॉ.श्रेया चौधरी	18
6	महात्मा गांधींचे आर्थिक विचार	प्रा. उज्ज्वला महाजन	20
7	मुलोद्योगी शिक्षण योजना	डॉ.आनंद वाघ	24
8	राष्ट्रीय सुरक्षेतील सामाजिक समस्या व गांधी विचार	डॉ.आर.एस.पवार	27
9	महात्मा गांधींचे आर्थिक विचार	डॉ.आर.एस.वानखेडे	31
10	महात्मा गांधीची स्वराज्याची संकल्पना	डॉ.रमेश शेवाळे	34
11	महात्मा गांधींचे आर्थिक विचार	डॉ. जी.एन.पाटील	37
12	महात्मा गांधीजींचे आर्थिक विचार	गायत्री रावंडले	40
13	जागतिक अरिष्टांवरील गांधी विचारांची उपुक्तता	प्रा.अशोक वसावे	42
14	राष्ट्रपिता महात्मा गांधींची ग्राम स्वराज्य संकल्पना	स्वप्नील भोसले	45
15	महात्मा गांधी आणि लोकशाही प्रक्रिया	प्रा.कमलाकर इंगळे, डॉ.के.जी.पोकळे	48
16	महात्मा गांधींची ग्राम स्वराज्य संकल्पना	डॉ.ताराचंद सावसाकडे	50
17	महात्मा गांधींची शिक्षण विषयक संकल्पना – एक विश्लेषण	डॉ.सखाराम गोरे	54
18	महात्मा गांधींचे आर्थिक विचार	डॉ.व्ही.व्ही.लाडे	57
19	महात्मा गांधींचे आर्थिक विचार	डॉ.विनोद मोरे	60
20	गांधीजींच्या सत्याग्रह संकल्पना	श्री.शिवाजी नेटके	64
21	महात्मा गांधींचे भारतीय अर्थव्यवस्थेसंबंधी विचार	डॉ.राजु चावके	67
22	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीत महात्मा गांधींचे योगदान	अजय फड	70
23	महात्मा गांधींचे आर्थिक विचार	डॉ. जयदेव देशमुख	72
24	गांधीजीप्रणीत अर्थकारण	डॉ. जयश्री सरोदे	77
25	महात्मा गांधींची विचारसरणी	प्रा.ए.एम.काळबांडे	81
26	चित्रपट माध्यमांवर महात्मा गांधींच्या विचारांचा व तत्त्वज्ञानाचा पडलेला प्रभाव	प्रा.राजविरेंद्रसिंग गावीत	84
27	राष्ट्रपिता महात्मा गांधींचा अस्पृश्यतेबाबतचा दृष्टीकोन	डॉ.योगेश महाजन	87
28	महात्मा गांधींचे तत्त्वज्ञान : धार्मिक अथवा नैतिक	डॉ. बालाजी पवार	89
29	गांधीजींचे शिक्षण विषयक तत्त्वज्ञान	डॉ. प्रमोद गायकवाड	93
30	महात्मा गांधींची ग्रामस्वराज्याची संकल्पना व मराठी ग्रामीण कादंबरीतून बदलत्या खेड्याचे स्वरूप	डॉ.किशोर पाठक, प्रा.दिनानाथ पाठक	97
31	आधुनिक काळात महात्मा गांधीच्या विचारांचे महत्त्व	डॉ. कल्पना भारंबे	100
32	मराठी साहित्यावर गांधीवादाचा प्रभाव : एक अभ्यास	डॉ. सुषमा तायडे (अहिरे)	103
33	महात्मा गांधींचे शैक्षणिक विचार	डॉ. स्वाती महाजन	107
34	महात्मा गांधींच्या सर्वोदय विचारधारेची आधुनिक ग्रामविकासातील उपयुक्तता	प्रा. सुधाकर निळे	110
35	महात्मा गांधींची ग्राम - स्वराज्य संकल्पना	प्री. जगदीश सोनवणे	113

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

Kisan Arts, Commerce & Science PAROLA Dist.Jalgaon 425111

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.625,
Special Issue 224 (A) : Relevance of Gandhian Thoughts
Peer Reviewed Journal
ISSN : 2348-7143
February-2020

ग्राम विकासात गांधीजींचे योगदान

प्रा. डॉ. बाळकृष्ण त्र्यंबक पाटील
इतिहास विभाग प्रमुख,
किसान कला, वाणिज्य आणि विज्ञान महाविद्यालय,
पारोळा, जि. जळगांव.

प्रस्तावना -

महात्मा गांधींनी खरा भारत खेड्यात आहे, याची जाणीव करून दिली होती. म्हणून ते म्हणतात, खेड्याकडे चला; स्वयंपूर्ण खेडी, ग्रामकेंद्रित अर्थव्यवस्था गावा-गावांमध्ये आमुलाग्र परिवर्तन घडवून आणली पाहिजे. खेड्यातील लोकांना आत्मनिर्भर करणे महत्त्वाचे आहे. त्याचप्रमाणे शेतीला अधिक भक्कम करणे या विषयांवर त्यांनी विशेष भर दिला होता. गांधी म्हणतात, मला असा भारत निर्माण करावयाचा आहे की, गरीबातील गरीब माणासांना हा देश आपला वाटला पाहिजे. या देशाच्या जडणघडणीत त्याचे योगदान असले पाहिजे. यासाठी प्रत्येक खेडे स्वयंपूर्ण होऊन, आपला कारभार चालविण्यास समर्थ असले पाहिजे. यावर त्यांचा कटाक्ष असे. देशाच्या विकासाचा आर्थिक कणा असलेला ग्रामीण भाग पूर्णपणे स्वावलंबी व्हायला हवा, असा त्यांचा आग्रह होता. ग्राम आर्थिकदृष्ट्या स्वयंपूर्ण होण्यासाठी सुतकताई, कुटीरोद्योग, पशुपालन यांसारख्या आर्थिकदृष्ट्या निर्भर करणाऱ्या बाबी स्वीकारायला सांगत असत, ग्रामोद्योगांचे पुनरूज्जीवन करून श्रमाला प्रतिष्ठा दिली पाहीजे हा त्यांचा आग्रह होता. भारतीय ग्राम विकास व राजकीय कार्याची सांगड घालणारा कृतिशील नेता म्हणजे गांधीजी होय. ग्राम स्तरावर लोकांना स्वावलंबी कसे करता येईल, याचा शोध निबंधात परामर्श घेतलेला आहे.

ग्रामीण विकासाची संकल्पना -

ग्रामीण विकास एक बहुआयामी संकल्पना आहे. ग्रामीण विकासामध्ये आर्थिक, सामाजिक विकासाचाही समावेश होतो. ग्रामीण विकास मुख्यतः आर्थिक विकासावर अवलंबू असतो. ग्रामीण विकासाचे उद्देश पुढीलप्रमाणे -

ग्रामीण विकासाचे उद्देश -

१) ग्रामीण जनतेचा राहणीमानाचा दर्जा उंचावणे
२) ग्राम स्वावलंबी बनविणे.
३) ग्रामीण आर्थिक विकास करणे.
४) विकास कार्यातील जनतेचा सहभाग वाढविणे.
५) ग्रामीण जनतेला स्वयंसिद्ध बनविणे.

शेतीविषयक दृष्टीकोन -

भारत कृषीप्रधान देश आहे. या देशातील शेतीचे महत्व गांधीजींनी ओळखले होते. त्यामुळे शेतकरी हा भारताचा प्रमुख घटक आहे. तसाच तो समाजाचा कणा आहे. भारतातील शेती पारंपरिक पद्धतीने किंवा सामुदायीक पद्धतीने केल्यास अधिक लाभ होईल. खेड्यातील शेतकरी एकत्रीत येऊन सामुहिकपणे शेती करतील तर कृषी उत्पन्नात विपुल प्रमाणात वाढ होईल. असे त्यांचे ठाम मत होते. भारतातील हजारो वर्षांपासून सुरू असलेल्या निसर्गपूरक शेतीचा त्यांना अभिमान होता. ते म्हणतात, 'भारतातील प्रत्येक शेत ही एक प्रयोगशाळा असुन, प्रत्येक शेतकरी हा शास्त्रज्ञ आहे. भारतीय अर्थवयवस्थेचा कणा शेती असून शेतीचा विकास झाल्याशिवाय अर्थव्यवस्थेत सुधारणा होऊ शकत नाही. असे त्यांना वाटत होते.

ग्रामीण आरोग्याचा विचार -

महात्मा गांधीजींनी ग्रामीण भागाचा आरोग्याचा विचार केलेला आहे. ग्रामीण भागातील लोक स्वच्छतेकडे दुर्लक्ष करतात. त्यामुळे आरोग्य धोक्यात येते. खेड्यातील प्रत्येक व्यक्तीच्या आरोग्याचे रक्षण झाले पाहिजे. त्यामुळे ग्राम सफाई ग्रामीण जीवनाचा अत्यंत महत्त्वाचा विषय आहे. म्हणून ग्रामीण पातळीवर ग्राम स्वच्छता, ग्राम सफाई असे कार्यक्रम झाले

Principal
Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science College, Parola Dist. Jalgaon
KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College PAROLA Dist. Jalgaon 425111

19-20 (1)

52

International Online Multidisciplinary Journal

Review of Research

..., Save World

ISSN NO:- 2249-894X Impact Factor : 5.7631(UIF) Vol.- 8, Issue -9, June -2019

Content

Sr. No.	Title and Name of The Author (S)	Page No.
1	Major Agreements And Negotiations On Sharing Of The Cauveri River Water R. Gurumurthy and Dr. S. Xavier	1
2	Problems Of MGNREGA Programme In Andhra Pradesh - A Case Study In Nellore District V. Chenchu Ramaiah and Prof. M. Devarajulu	9
3	Land-Use And Land Cover Analysis, A Case Study Of Imphal West District, Manipur Dr. Gurumayum Jadumani Sharma and Irom Luckychand Meitei	15
4	Architecture Of The Medieval Chola With Reference To Rajaraja I And Rajendra I Dr. P. Selvamani	23
5	Corporate Farming For Sustainable Agriculture Development In India Amit Singh	29
6	Manju Kapur's *Custody* : A Detailed Study Of The Absence Of Attachment Sunanya singh	39
7	Inscriptional Details Of Thirumananjcherri Temple Of Tanjore District Dr. K. Manivannan	43
8	Impact Of Globalization And Indian External Sector Dr. A. Kavita	49
9	Re-Presenting The Concept Of Thirst And Madness As A Form Of Eco Sickness In Eugene O'neill's Play "Thirst" Anjana R. B.	57

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
... Arts, Commerce & Science
... Parola Dist. Jalgaon

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College
PAROLA
Dist.Jalgaon
425111

10	Performance Analysis Of Indian Telecom Sector Dr. Abhay Bora and Ms. Apeksha Jain	63
11	A Study Of Transportation Facilities In Solapur District: A Geographical Analysis Dr. Bhosale Govind Jalindar	71
12	Consumers' Perception Of Organic Farm Products And Addressing Their Misconceptions Manjunatha T. and Dr. S. Puttaswamaiah	78
13	Urbanisation And Its Implications For The State Of Karnataka Narasimha Murthy D. and Dr. S. Puttaswamaiah	85
14	"नागपूरकर भोसल्यांच्या राज्यातील ब्राम्हणांचे योगदान" प्रा. डॉ. बाळकृष्ण त्र्यंबक पाटील	93
15	"चंद्रपूर जिल्ह्यातील बिगर–कृषी सहकारी पतसंस्थांचे सामान्य (मध्यमवर्गीय) नागरिकांच्या विकासात योगदान, एक अध्ययन " डॉ. रेकचंद ग. गोंगले	97

Principal
Kisan Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon

KVPS Kisan Arts, Commerce & Science College
PAROLA
Dist.Jalgaon
425111

REVIEW OF RESEARCH
ISSN: 2249-894X
IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF)
UGC APPROVED JOURNAL NO. 48514
VOLUME - 8 | ISSUE - 9 | JUNE - 2019

"नागपूरकर भोसल्यांच्या राज्यातील ब्राम्हणांचे योगदान"

प्रा. डॉ. बाळकृष्ण त्र्यंबक पाटील
इतिहास विभाग प्रमुख , किसान कला, वाणिज्य आणि विज्ञान महाविद्यालय, पारोळा, जि. जळगांव.

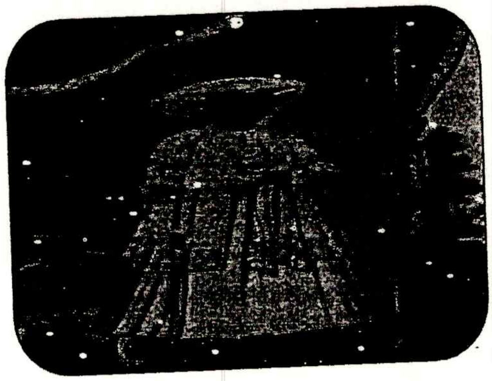

प्रस्तावना :

नागपूरकर भोसलेकालीन समाजात वर्णव्यवस्था अस्तित्वात होती. समाजात वर्णव्यवस्थेचे प्राबल्य होते. त्यात ब्राम्हण समाजात प्रथम दर्जाचे स्थान प्राप्त केलेला वर्ण होता. ब्राम्हण वर्ण विद्याभ्यास करण्यात तरबेज होते. त्यांना राज्यकर्त्यांनीही राज्यकारभारात विविध पदावर नेमलेले तत्कालीन कागदपत्रांवरून दिसून येते. भोसल्यांच्या राज्यकारभारात ब्राम्हण वर्ण महसूल विभाग, अर्थ विभाग, लष्करी विभाग इत्यादी क्षेत्रातील जबाबदारी सांभाळून होते. मामलेदार, महसूल अधिकारी, हिशेबनीस इत्यादी महत्त्वाच्या जबाबदाऱ्या या वर्गाकडे सोपविल्या होत्या.[१] यावरून ब्राम्हणांचे स्थान समाजात वरिष्ठ दर्जाचे होते यात शंकाच नाही.

रिचर्ड जेन्किन्स याने नागपूर राज्याच्या संबंधीचा तयार केलेल्या अहवालात असे म्हटले आहे की, ब्राम्हण वर्ग हा नागपूरच्या राज्यात मोठ्या प्रमाणावर होता. या ब्राम्हणांमध्ये शेतकरी, विद्वान, लेखक, सावकार आणि काही सैनिक व्यवसाय करणारे ब्राम्हण होते. परंतु बहुसंख्या ब्राम्हण धर्मविधी करून आपला उदरनिर्वाह चालवित होते.[२] असा उल्लेख त्यांच्या अहवालात दिलेला दिसतो. भोसल्यांच्या राज्यातील ब्राम्हणांच्या संदर्भात रिचर्ड जेन्किन्स यांनी काढलेले उद्‌गार लक्षात घेण्याजोगे आहेत. तो म्हणतो; ब्राम्हणवर्ग स्वभावाने अतिशय मायाळू आणि चालीरितीने संस्कारक्षम, वरिष्ठांच्या समोर अतिशय विनयतेने वागणारा इतर वर्णांच्या लोकांबरोबरही त्यांचे वागणे सभ्यतेचे होते. कोणालाही त्यांच्याविषयी स्वाभिमान वाटावा असे त्यांचे वर्तन असे. काही ब्राम्हण वरिष्ठांची स्तुती करणारे आढळून येतात.[३] काही ब्राम्हण भोसल्यांच्या दरबारातील वकील म्हणूनही काम करीत असत. त्या वकीलांमध्ये मुरारराव हा एक विश्वासपात्र व्यक्ती म्हणून ओळखला जाई. कोल ब्रुक याने गव्हर्नर वेलस्ली यांस ३१ जुलै १८०० रोजी पाठविलेल्या पत्रात मुरारराव वकीलाचा त्याने उल्लेख करून त्यांच्या संदर्भात गौरव उद्‌गार काढले आहेत.[४]

शिक्षणाच्या संदर्भात ब्राम्हणवर्ण हा अग्रेसर होता. ब्राम्हणांची मुले बहुतांशी मोठ्या संख्येने शिक्षण घेत होते. त्यामुळे त्यांच्या मुलांमध्ये नैतिकता आणि बुद्धीमत्ता यांची चांगलीच चुणूक असल्याचे दिसते. ब्राम्हणच वेदग्रंथांचे व इतर धर्मग्रंथांचे पठण करीत असत. हिंदू धार्मिकतेच्या संदर्भात ब्राम्हण वर्ग मोठा अभ्यासू होता. ब्राम्हणांना संस्कृत भाषा अवगत होती. शिवाय लेखन, वाचन आणि हिशेब तपासणे या सारख्या विविध कामात हा वर्ण मोठा अग्रेसर होता असे दिसून येते.[५]

१) मुन्शी ब्राम्हण -

नागपूरकर भोसल्यांच्या राज्यात ब्राम्हण वर्णाच्या व्यक्तींना त्यांच्या गुणवत्तेनुसार विविध पदांवर नेमण्यात येत असे. त्यात काही ब्राम्हणांना मुन्शी म्हणून नेमण्यात आले होते. रघुजी भोसले यांच्या कारकिर्दीत त्यांनी गंगाजी गोपाल या ब्राम्हणांस मुन्शी पदावर नेमल्याचे तत्कालीन कागदपत्रांवरून दिसून येते.[६] नागपूरकर भोसल्यांच्या मुन्शीपदावर भवानी पंत व भवानी काळो हे कारभारात प्रमुख म्हणून होते.[७]

२) सुभेदार ब्राम्हण -

नागपूर राज्यातील काही ब्राम्हणांना सुभ्याचा प्रमुख सुभेदार म्हणूनही नेमण्यात आलेले दिसते. व्यंकोजी भोसल्यांच्या कारकिर्दीत नारो रघुनाथ यांस सुभेदारी देऊन त्याजकडे सुभेदारीचा कारभार सोपविलेला होता. रघुजी भोसल्यांच्या काळात चंद्रपूरच्या सुभेदारीवर सुभेदर म्हणून महिपतरावांचे बंधु राजोबा यांस

Principal
Vidya Prasarak Sanstha's
Kisan Arts, Commerce & Science
College, Parola Dist. Jalgaon
KVPS Kisan Arts Commerce & Science College
PAROLA
Dist.Jalgaon
425111